

BİRİNCİ DÜNYA VE KURTULUŞ SAVAŞLARINDA MİLLİ MÜCADELE'NİN İLKBAHAR AYLARI VE DOĞU CEPHESİ KOMUTANI "ŞARK FATİHİ"

Kazım Karabekir Paşa

Kazım Karabekir de doğu insanımızın gönlünde ülkenin bu bölgesinin düşmandan temizlenip yine orada, Erzurum'da, Kurtuluş Savaşı liderliğinin Mustafa Kemal'in şahsında kişilik kazanarak direnişin temel stratejisinin kabulünde aldığı önemli rol dolayısıyla yer ederken, o, halkın kendisine verdiği "Şark Fatih" unvanıyla anılagelmiş bir kahraman olarak da tarihe geçmiştir.

Bilge Cankorel

(E) Büyükelçi

Giriş

1914-18 Birinci Dünya ve 1918-22 Kurtuluş Savaşlarında Mart-Nisan-Mayıs-Haziran aylarına rastlayan gelişmeler, Türkiye'nin ölüm-kalım savaşı verdiği tarih döneminde "makus talihini" dönüştüren bu sekiz yıllık dönemin yoğun ve kritik olaylarına sahne olmakla hatırlanır. Bu makalede söz konusu tarih kesiti ele alınırken, Kurtuluş Savaşı'nın başlama fişeginin ateşlendiği Doğu Anadolu'da Şark Cephesi Komutanı General Kazım Karabekir'in 26 Ocak 1948 günü TBMM Başkanlığı sırasında vefatının henüz geride kalan yıl dönümü vesilesiyle onun, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadele de yaşadığı ve yön verdiği gelişmelere odaklanılacaktır.

Kazım Karabekir'in yaşam öyküsünde Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları tarihinde bu bahar aylarıyla örtüşen önemli olaylar, yakın Türk tarihinin akıbetini büyük ölçüde

Kazım Karabekir'in yaşam öyküsünde Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları tarihinde bu bahar aylarıyla örtüşen önemli olaylar, yakın Türk tarihinin akıbetini büyük ölçüde tayin etmiş gelişmeler olmuştur.

tayin etmiş gelişmeler olmuştur. Baharı müjdeleyen bir 13 Mart 1900 günü Harp Okulunda eğitimine başlayan Karabekir 31 Mart 1909 irtica ayaklanmasını bastırmak üzere görevlendirilen Hareket Ordusu İkinci Tümeni Kurmay Başkanlığı görevini henüz 27 yaşında genç bir subay olarak Nisan ayında üstlenmiş; binbaşı rütbesiyle Balkan Savaşları sırasında yine bir bahar günü 13 Nisan 1913'de Bulgarlara esir düşmüş; 1915 Gelibolu Savaşlarında ordunun Çanakkale Boğazı'nı düşman kuvvetlerine kapattığı efsanevi 18 Mart 1915 deniz savunması zaferini izleyen dönemde Arıburnu'nda 25 Nisan günü ANZAK çıkartmasında 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal düşmanı durdururken, savaşın Gelibolu'daki en kanlı alanlarından biri Seddülbahir Cephesi yakınında Mayıs-Temmuz aylarında Karabekir de İngiliz ve Fransız Kuvvetlerine karşı 14. Tümen komutanı olarak Kerevizdere'de 21-22 Haziran muharebesinde düşmanı bozguna uğratmış; 16 Nisan 1917'de Kafkas Kolordu Komutanlığı görevini devralmış; Mart-Temmuz 1918 arasında Erzurum, Kars, Sarıkamış ve Nahçıvan'ı Ermeni işgal ve zulmünden kurtarmış; Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması üzerine işgalci düşmana direniş stratejisinin değerlendirildiği günlerde yine bir Nisan sabahı silah arkadaşı Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde yaptıkları tarihi görüşmede direnişin Anadolu'da başlatılması kararı alınmış; Karabekir 3 Mayıs günü yeni görevi 15. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a vasil olduğunda artık Mustafa Kemal Paşa'nın gelişini beklemeye başlamıştır. Milli direnişin başladığı bir başka bahar günü 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkarak Temmuz ayında toplanacak Erzurum Kongresi'nde direnişin liderliğine seçilmesiyle Kurtuluş Savaşı'nın fişeginin ateşlenişinin Karabekir tarafından yürütülen hazırlıkları da bu Bahar aylarına rastlamıştır. Millet iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisinin açılışının bir Bahar günü 23 Nisan 1920 tarihine tesadüf ile belki de doğanın uyanışı ülkemiz için bir kere daha kudretini göstermiş olmaktadır.

Aşağıdaki satırlarda, 1914-1922 Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında Doğu Anadolu'da doğarak yurt sathına yayılan efsanevi Milli Mücadele'nin kritik dönemleri ele alınacaktır.

Birinci Dünya Savaşı Dönemi

Savaşın Geri Planı

Balkanlarda milliyetçilik akımları yeşerirken Sırbistan, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'ın 1912-13 yıllarında başlattıkları iki Balkan Savaşı'nda Osmanlı orduları ağır yenilgiler alarak Batı Trakya, Selanik, Makedonya, Arnavutluk ve Girit'i kaybetmişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Velihtü Arşidük Franz Ferdinand ve eşinin 28 Haziran 1914 yılında Saraybosna'da bir Sırp suikastçı tarafından katledilişleri üzerine Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş açmasıyla başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Cephesi'ni oluşturan Osmanlı, Alman, İtalyan devletlerinin karşısında İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya ve (sonradan) ABD İtilaf Cephesi'nde konumlanmıştı. İtalya daha sonra saf değiştirecek, Rus Çarlığı'nın 1917 Bolşevik İhtilali ile yıkılması üzerine kurulan Sovyet Hükümeti ise savaştan ve önceki antlaşmalarından çekilerek savaştaki kazanımlarından vazgeçecektir. Savaş büyük oranda Osmanlı mirasının paylaşılmasını amaçlayan bir Panslavist hareketin İngiltere ve Fransa'nın stratejik ve ekonomik çıkarlarını koruyup genişletme amacına dönüşmesi üzerine kurgulanmıştı. Buna karşılık ekonomik ve askeri gücü itibarıyla o tarihte İtilaf Devletleri'nden daha üstün konumdaki Almanya ise, Avrupa güçler dengesinde Rus Çarlığı'nın ağırlığının artması endişesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün hızlandırılmasına karşı olduğu gibi, Uzak-Doğu İngiliz sömürgelerinin zenginliklerini ve Bakü petrolünü ele geçirmek hesabıyla bu coğrafyaya ulaşım yolu üzerindeki Müslüman milletler üzerinde Osmanlı Devleti'nin Halifelik konumundan yararlanmayı amaçlamaktaydı. İki blok arasında tırmanan bu çıkar çatışmalarının ortasında kalan Osmanlı Devleti savaştan uzak kalmaya çalışsa da bir emrivaki ile kendisini savaşın içinde bulacak, Osmanlı devlet kademelerinde savaş karşısında alınacak tutum henüz belirlenmemişken Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Almanya arasında imzalanan 2 Ağustos 1914 tarihli gizli antlaşma ile Osmanlı Devleti'ne satılmış gibi gösterilen Osmanlı bayraklı Alman Goeben ve Breslau kruvazörlerinin 29

Ekim 1914 günü Alman komutanlarının emriyle Odesa ve Sivastopol Limanları'nı bombalaması üzerine Osmanlı Devleti resmen savaşa girecektir. Rusya'nın tepkisi ise Karadeniz limanlarımızı bombalayarak 1 Kasım günü de Doğu Anadolu topraklarına saldırmak olmuştur. Buna karşılık 20 Aralık 1914'de Almanya'nın teşviki ve Enver Paşa'nın emriyle başlatılan Sarıkamış Taarruzu'nun da Osmanlı ordusu için bir felaketle sonuçlanması üzerine Doğu Anadolu topraklarındaki ilerleyişi durdurulamayan Rus ordusu, Ermeni unsurlardan da yararlanarak 16 Şubat-25 Temmuz 1915 tarihleri arasında Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon ve Erzincan'ı esir alır. Bu illerin de kaybıyla, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları sonunda Alman Şansölyesi Bismarck başkanlığında 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihlerinde toplanan Berlin Kongresi kararlarıyla Rusya'ya verilen Kars, Ardahan ve Batum'a ilaveten Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü Rus-Ermeni işgaline girmiş olmaktadır.

Savaşın başlamasıyla birlikte Doğu Anadolu ve Kafkas Osmanlı illerine yapılan Rus saldırı ve işgal harekâtına paralel olarak İtilaf Kuvvetleri Batı'da da Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'la ulaşma harekâtına girişmiştir. Bu harekâta Osmanlı ordusuna karşı İngiliz ve Fransız kuvvetlerine ilaveten İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri Hint-Müslüman ve Kanada askerleriyle Avustralya-Yeni Zelanda askerlerinden oluşan ANZAK kuvvetleri cepheye sürülmüştür. İngiliz Deniz Kuvvetlerine Bahriye Bakanı Winston Churchill komuta etmiş, Rus Çarlığı donanması ise, Rusya'ya savaş sonunda İstanbul "vaat" edildiği halde ve İngilizlerin ısrarına rağmen savaşa girmemiştir. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale saldırısı tam yenilgiyle sonuçlanmış, Osmanlı ordusu düşman donanmasına 18 Mart 1915 günü Boğaz'da büyük kayıp verdirerek çekilmesine yol açmış, ANZAK kuvvetlerinin Gelibolu'ya denizden çıkma harekâtı girişimleri ise Mustafa Kemal'in komutasındaki 19. Tümen tarafından 25 Nisan günü püskürtülmüş, İtilaf güçleri Aralık ayı sonuna kadar Boğaz'dan tamamen çekilişlerini tamamlamıştır. Yenilgi sonucunda Churchill ülkesinde büyük eleştiri alarak bakanlıktan düşürülüp siyasetten bir süreliğine çekilecek, ilgilerinin bulunmadığı bir savaşa sürülen askerlerinin kaybının ANZAK ülkelerinde yarattığı derin travmaya tepki olarak 25 Nisan bu ülkelerde ANZAC Günü ilan edilecek, Mustafa Kemal'in ünü ise savaşlarda gösterdiği askeri dehasıyla ülkede ve Avrupa'da parlayacaktır. Winston Churchill hatıralarında bu yenilgisini, "Dünyaya her yüzyılda bir dahi gelir. Bu yüzyıldaki dahi Türk Milletine gelmiştir... bu gerçeği biz

Çanakkale'de bilemezdik." sözleri arkasında savunmaya çalışacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Gizli Antlaşmalar

Birinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve askeri gidişatına, taraf devletler arasında imzalanan ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarının İtilaf Devletleri arasında kâğıt üzerinde paylaşıldığı gizli antlaşmalar ile yön verilmiştir. Bu paylaşımlarda Rusya'nın İstanbul, Boğazlar, Karadeniz kıyıları ve Doğu Anadolu ile en büyük payı, İngiltere'nin ise Orta Doğu petrol bölgelerini alması dikkat çekmektedir. Antlaşmalarda adı geçmeyen Yunanistan ve Ermeni halkı ise başka ülkelerin arkasına sığınarak Anadolu'nun batısıyla doğusuna yerleşme hesabı içinde olmuştur.

18 Mart 1915 tarihinde Fransa-İngiltere-Rusya arasında imzalanan **İstanbul Antlaşması** ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Trakya'nın bir bölümü ve Marmara kıyıları Rusya'ya bırakılmaktaydı.

Esas itibarıyla İtalya'yı İtilaf Devletleri saflarına çekme gayesiyle Rusya-Fransa-İtalya arasında imzalanan **26 Nisan 1915** tarihli **Londra Antlaşması** ile İtalya'ya Antalya ve Konya illeri vaat edilmiş, 12 Adadaki hükümlerinin devamı onaylanmıştır.

3 Ocak 1916 tarihli **Sykes-Picot Antlaşması** ile Bağdat dâhil (Musul hariç) Ürdün'ün tamamı İngiltere'ye; Lübnan, Suriye, Antep, Urfa ve Maraş Fransa'ya; Boğazlar, İstanbul'un tamamı, Trabzon'a kadar Karadeniz ve Doğu Anadolu (Van, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Sivas, Muş, Elazığ) Rusya'ya veriliyordu.

İngiltere-Fransa-Rusya'nın imzaladıkları **Mart 1916 Petrograd Sözleşmesi** Doğu Karadeniz kıyılarının Rusya'ya bırakılmasını teyit ediyordu.

Hicaz Emiri Şerif Hüseyin ile İngiltere'nin Mısır Valisi McMahon arasında 1916 yılında mektup teatisi yoluyla varılan antlaşma ile Osmanlı tebaası Arap halklarına bağımsızlık vaadiyle Arap liderlerinin savaşta Osmanlı karşısında İtilaf güçleri yanında cephe alması sağlanmaktaydı.

İngiltere-Fransa-İtalya arasındaki **21 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması** ise İzmir dâhil Batı Anadolu'yu İtalya'ya bırakmaktadır (İtalya daha sonra bu hakkını Yunanistan'a devredecektir).

1917 Yılı: ABD'nin Savaşa Girişi, Rusya'da 7 Kasım Bolşevik İhtilali ile Çarlık'ın Son Buluşu

1917 yılı, savaşın gidişatında önemli etkiler yaratacak iki önemli olaya sahne olmuştur. Nisan ayında ABD Almanya'ya savaş ilanı ile İtilaf Devletleri yanında savaşa girmek suretiyle Avrupa siyasetine dâhil olarak dünya güç dengelerinde bundan böyle alacağı yere ilk adımını atmıştır. ABD'nin savaşa girişinin Türkiye açısından önemi, 8 Ocak 1918 tarihinde açıklanan Başkan Wilson ilkeleri uyarınca "halkların kendi kaderini tayin" (self-determination) ilkesi adı altında Anadolu'nun paylaşımına yeni bir gerekçe hazırlanması yolunda açtığı tartışma olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda bu yaklaşımın güç kazanmasına Milli Mücadele liderliğinin izlediği politikalar ve askeri başarılar geçit vermeyecektir.

1917 yılında savaşın gidişatında Türkiye açısından da önemli sonuçlar doğuran asıl büyük gelişme, 20. yüzyılın en önemli siyasi kırılmalarından olan ve Çarlık Rusyası'nın devrilmesine yol açan Bolşevik Devrimi'dir. Uzun süredir ekonomik ve sosyal çalkantılar içinde bulunan Rusya'da Şubat 1917'deki proleter ayaklanmalar sonucunda Çar tahtı bırakmış, geçici bir hükümet kurulmuş, nihayet 7 Kasım 1917'de gerçekleştirilen devrim ile Sovyet liderliği Petrograd'da hükümeti devralmıştır. Ülkede Bolşevik Kızıl Ordu ile monarşist Beyaz Ordu arasında patlak veren iç savaş 1922 yılına kadar devam etmesine rağmen Sovyet Hükümeti Büyük Savaş ile ilgili konulardaki kararlara hâkim olmuştur. Bu kararların başında Rusya'nın savaştan çekilmesi ve bunun özellikle Türkiye açısından sonuçları gelir. Lenin başkanlığındaki yeni Bolşevik Hükümeti ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı Devletleri arasında 15 Aralık 1917-3 Mart 1918 tarihleri arasında süren **Brest-Litovsk** görüşmelerinde Bolşevik Hükümeti savaştan çekildiğini ve İtilaf Devletleri'nin daha önce akdettikleri antlaşmaları tanımadığını beyan etmiştir.

Savaş sırasındaki bu beklenmedik gelişmeler, 6 asırlık Osmanlı İmparatorluğu ile 174 yıllık Rus Çarlığı'nın yıkılacağı Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinin yaklaştığının habercisidir.

Doğu Anadolu'da Rus-Ermeni Baskısının Artışı ve Nisan-Mayıs 1915 Van Ayaklanması

8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Hükümetinin imzalamak zorunda kaldığı Yeniköy Protokolü

uyarınca altı vilayetin Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmasının temelleri atılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın Kafkas Cephesi'ndeki ilk kıvılcımları 1 Kasım 1914'de Çarlık Rusyası ordularının Doğu Anadolu topraklarına saldırısıyla parlamıştı. Osmanlı ordusu Doğu Anadolu'yu büyük ölçüde Rus işgaline kaybetmiş olması karşısında direnişini sürdürmüş, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanya'nın da süregelen teşvikleriyle giriştiği 1914-15 Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlığına rağmen, Halil Paşa komutasında 37. ve 38. Tümenleri bazı jandarma birlikleriyle beraber Diyarbakır'dan Güney Azerbaycan'a sevkle buradaki Rus işgaline son vermeye girişmiştir. Bu savaşlarda 78,000 Osmanlı askeri Sarıkamış'ta çoğu donarak şehit olurken Rus ordusunca esir alınan Osmanlı askeri sayısının 20,000'e yaklaştığı ve çoğunun Azerbaycan'da Bakü karşısındaki Nargil (Yılan) Adası'nda tutularak ölüme mahkûm edildiği bilinmektedir. Bu büyük kayıplara rağmen 14 Ocak 1915'de Tebriz'i alarak Rus ordusunu oradan çıkartan Halil Paşa'nın bu harekâtı, İran Azerbaycanı ve Doğu Kafkasya'da Rusya'ya karşı Gence merkezli bir bağımsızlık hareketine yol açar. Büyük Savaşın ilk günlerinde de Eçmiadzin Ermeni Katolikosluğunun Kafkas Rus Genel Valisi Vorontsov-Daşkov'a gönderdiği 5 Ağustos 1914 tarihli mektupta da Anadolu'daki "Ermeni" vilayetlerinin Rusya'ya bağlanması önerisi getirilir. Ancak, Ermeni emellerini destekler görünen Rus Çarlığı'nın bölgede Müslüman nüfusa uyguladığı tüm etnik temizlik ve mezalime rağmen, bir bağımsız Ermenistan'ı asla düşünmediği, hatta Fransa'nın da Akdeniz bölgesindeki antik Kilikya'yı içine alan bir Ermeni Devleti kurulması taleplerine de şiddetle karşı çıktığı, Çarlık Hükümetince Petrograd'daki Fransa ve İngiltere Büyükelçiliklerine verilen 17 Mart 1916 tarihli notadan bilinmektedir. Savaşın ikinci yılında bölgenin içine girdiği bu çalkantılardan yararlanma hevesinden vazgeçmeyen Ermeni milisleri, Rusya ile yakın temas içinde oldukları bilinen Taşnak ve Hınçak Partilerinin güçlü teşkilatlarının bulunduğu Van Vilayetinde Nisan 1915'de bir ayaklanma çıkartırlar. Ayaklanma sonucunda Mayıs ayında Rus birlikleri Van'a girer ve kısa sürede bu vilayet Rus güçlerinin denetimine geçer. Ancak yaz aylarında Osmanlı ordusunun karşı taarruzu ile Van geri alınacak ve 27 Mayıs 1915 tarihinde "Sevk ve İskân Kanunu" yürürlüğe konacaktır.

1916 başında Rus ordusu Doğu Anadolu'ya büyük bir saldırı başlatmıştır. 16 Şubat'ta Erzurum, Rus ordusunun eline geçer. 18 Nisan'da Trabzon işgal edilir. Temmuz

Eylül 1924 (Muhtemelen), Ermeni mezalimi yetimleriyle. Kazım Karabekir, Latife Hanım ve Mustafa Kemal Atatürk (Kazım Karabekir gözyaşlarını siliyor).

ayında Erzincan düşer. Osmanlı 3. Ordusu büyük kayıplar vermektedir. 27 Mart 1916'da 16. Kolordu Komutanlığına atanarak Diyarbakır'da göreve başlamış olan Mustafa Kemal'in orduyu toparlama çalışmaları sonunda Muş geri alınır, Bitlis de kısa süreliğine Osmanlı kontrolüne geçer. Ancak bu münferit başarılar cephenin büyük ölçüde kaybını, sivil katliamı ve bölgeden toplu göçleri önleyememektedir.

Aynı tarihlerde Mezopotamya ve Arap Yarımadası'nda da Osmanlı kayıpları sürmektedir. Osmanlı ordusu bu bölgede İngiliz kuvvetleri yanında İngiltere'nin desteklediği Arap güçleri karşısında savaşmaktadır. İngilizler petrol yollarını kontrol ederek Osmanlı'nın İran ve Körfez bağlantısını kesmek üzere 1914 Kasım'ında Basra'yı işgal eder. 10 Haziran 1916'da İngilizlerin desteklediği Mekke Emiri Hüseyin bin Ali Osmanlı'ya karşı isyan başlatır. Mekke, Cidde ve Taif Osmanlı'dan kopar. Ancak Medine savunması komutanı Fahrettin Paşa 1919 yılına kadar teslim olmayacak, 147 gün süren

Osmanlı Harbiye Nezaretinde gelişmeleri yakından izleyen üst komuta yönetimi içinde yapılan temas ve değerlendirmeler sonunda Albay Kazım Karabekir'in 2. Kafkas Kolordu Komutanlığını devralmak üzere 16 Nisan 1917'de Silvan'a intikali bu koşullar altında gerçekleşir. Savaşın Doğu Anadolu'da izleyeceği gelişmeler bu tarihten itibaren değişik bir mecraya girecektir.

Kut Kuşatması'nda da Halil Kut Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 29 Nisan 1916'da İngiliz ordusunu teslim alacaktır. 11 Mart 1917'de ise Bağdat İngiliz ordusunun eline geçecektir. Bu iki cephedeki savaşların sonunda kaybedilen Osmanlı askeri sayısı 150,000'i bulmaktadır.

14 Aralık 1916'da Mirliva (Tuğgeneral) rütbesine terfi eden Karabekir 6 Nisan 1917 günü aldığı emirle Diyar-ı Bekir (Diyarbakır) bölgesini kapsayan İkinci Kafkas Kolordu Komutanlığına nakledilmiş ve bir bahar günü 16 Nisan'da görev mahalline vasil olmuştur.

Osmanlı ordusunun her cephede kan kaybedişi Doğu Anadolu'da 1917 yılında durur. Bolşevik İhtilali'nin patlak verdiği Rusya'da Çar tahtından feragat etmiş; önce Prens Lvov, daha sonra Alexander Kerensky başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuştur. Ancak ülkede giderek genişleyen ayaklanmalar karşısında hükümet kontrolünü kaybetmekte, Rus ordusunun savaştığı Polonya, Belarus, Baltıklar, Romanya ve Kafkas-Doğu Anadolu cephelerinde disiplin ve komuta zinciri çökmekte, bir yandan Rus asker sovyetleri kurulurken diğer yandan firarlar artmakta, 12 Mart halk ayaklanmaları ile birlikte Çarlık yönetimi çökmekte, ordu çözülmektedir.

Osmanlı Harbiye Nezaretinde gelişmeleri yakından izleyen üst komuta yönetimi içinde yapılan temas ve değerlendirmeler sonunda Albay Kazım Karabekir'in 2. Kafkas Kolordu Komutanlığını devralmak üzere 16 Nisan 1917'de Silvan'a intikali bu koşullar altında gerçekleşir. Savaşın Doğu Anadolu'da izleyeceği gelişmeler bu tarihten itibaren değişik bir mecraya girecektir.

18 Aralık 1918 Erzincan Mütarekesi

Balkan Savaşlarındaki görevlerinin ardından Birinci Dünya Savaşı'na girildiğinde Genelkurmay İstihbarat Şubesinde kaymakam (yarbay) rütbesiyle görevli Kazım Karabekir, bilahare İran ve ötesi harekâtında, ayrıca Irak Komutanlığına ve Basra Valiliğine vekâleten kısa süreyle Bağdat'da görev almış, daha sonra Çanakkale Cephesi'nde Fransızlara karşı Kerevizdere savunmasını yaparak miralaylığa (albay) terfi etmiş, bunu takiben İstanbul Birinci Ordu Kurmay Başkanlığına, arkasından tekrar terfi edilerek Irak Cephesi 18. Kolordu Komutanlığına tayinle bir buçuk yıl İngiliz kuvvetlerine karşı başarılı savunma savaşları yapmıştı. 14 Aralık 1916'da Mirliva (Tuğgeneral) rütbesine terfi eden Karabekir 6 Nisan 1917 günü aldığı emirle Diyar-ı Bekir (Diyarbakır) bölgesini kapsayan İkinci Kafkas Kolordu Komutanlığına

nakledilmiş ve bir bahar günü 16 Nisan'da görev mahalline vasil olmuştur. Dönemin bütün üstün eğitilmiş parlak Osmanlı komutanları gibi çok genç, henüz 35 yaşında rütbesinden üst kadrolu görevler üstlenmektedir. Suşehri'ndeki (Sivas) Üçüncü Ordu Komutanı Ferik (Korgeneral) Vehip Paşa'nın emrindeki İkinci Kolordu Karargâhı Silvan'dadır. Ordu Karadeniz ile Van Gölü'nün güneyini kapsayan 250 km genişliğindeki cepheyi savunmaktadır. Kars, Ardahan, Batum 1878 (93) Savaşları sonucunda Ruslara terkedilmiş, Erzurum, Erzincan, Muş, Bitlis ve Trabzon da 1916 yılında Rus işgaline girmiş durumdadır. Karabekir Aralık ayı ikinci yarısında bölgesini teftiş etmek üzere uzun ve zorlu bir yürüyüşe başladığı sırada önemli gelişmeler vuku bulur: Rusya'da baş gösteren halk hareketlerinin 7 Kasım günü Bolşevik İhtilali ile sonuçlanması ve Lenin başkanlığındaki yeni Bolşevik Hükümeti ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında 3 Mart 1918 günü imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Bolşevik Hükümeti Savaş'tan çekildiğini ve İtilaf Devletleri'nin daha önce aralarında akdettikleri antlaşmaları tanımadığını beyan etmiş, hemen arkasından 18 Aralık günü imzalanan Erzincan Mütarekesi ile de Osmanlı- Rus orduları arasında ateş-kese karar verilerek Rus Orduları işgal ettikleri bölgelerimizden çekilme hazırlıklarına başlamışlardır. Şark Cephesi'ndeki tabloyu tamamen değiştiren bu yeni ortamda Karabekir 1 Ocak 1918 günü aldığı emirle Birinci Kafkas Kolordu Komutanlığına atanır. Şimdi Erzurum-Erzincan yönlü büyük harekât komuta alanına girmiş bulunmaktadır. 28 Ocak günü Refahiye'deki karargahına intikalle yeni görevini devralır.

Karabekir, karargâhının misafiri olan Erzincan Mütarekesi Rus heyeti mensuplarından ve diğer kaynaklardan, beş Rus kolordusunun askerinin gerçekten cepheyi terk etmekte olduğunu, ancak bütün silah ve mühimmatını Ermeni Taşnak milislerine devrettiğini, Ermenilerin ayrıca bir kolordu bünyesinde 50,000 askerinin bulunduğunu ve bunu iki misline çıkartma kapasitesinde olduklarını, bölgede Müslüman halka yapılan katliam ve mezalimin de şiddetle arttığını, amaçlarının Van, Bitlis, Erzurum ve İskenderun'u da katarak Güney Kafkasya'da bir Ermeni devleti kurmak olduğunu öğrenmiştir. Diğer yandan Batı Kafkasya'ya göz diken bir Gürcü kolordusunun da Kafkas Ruslarının bir kolordusu ile birleşerek Ermeniler, Karadeniz Rumları ve Osetler ile birlikte Müslüman unsurlara karşı ittifak yapma peşinde oldukları bilinmektedir. Azerbaycanlılar

ise Türk ordusunu beklemektedir. Bölgedeki dört Türk kolordusunun karşısındaki kuvvetler asker mevcudu, silah, mühimmat, giyim ve iâşe bakımlarından ciddi üstünlük içindedir. Muharebe planına göre Türk ordusu ileri harekâtı üç kolordu ile yapacaktır. Sağ cenahta Dördüncü Kolordu Van-Beyazıt, ortada Karabekir komutasındaki Birinci Kafkas Kolordusu Erzincan-Erzurum-Sarıkamış, sol cenahta İkinci Kafkas Kolordusu ise Bayburt-Trabzon yönlerinde görev alacaklardır. Her üç kolordu da Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Vehip Paşa'nın komutasındadır. Harekât emri uyarınca, Erzincan mütarekesi çerçevesinde Rus askeriyeye karşılaştığında "kötü muamele" yapılmayacaktır. İleri harekât 12 Şubat günü başlar ve ertesi gün Erzincan iki buçuk yıllık esarettten kurtarılır. Ordunun Erzincan'a girdiğinde görülen Ermeni katliamı ve mezalimi manzarası korkunçtur. Şehrin 20.000 olan Müslüman nüfusundan kalan bir avuçtur. Ordu harekâta durmadan devam ederek 15 Şubat'ta Gümüşhane, Torul ve Vakfikebir'i, 20 Şubat'ta Bayburt'u, 24 Şubat'ta Trabzon'u, 25 Şubat'ta Of, Aşkale ve Tercan'ı, 2 Mart günü de Rize'yi işgalden kurtarır. Erzincan'ın alınmasıyla her yönden büyük yoksulluk içinde son gücüyle savaşmakta olan Türk ordusu, müreffeh koşullardaki Rus ordusunun Ermeni çetelerine devrettiği gıda, silah, mühimmat, telgraf tesisi, giyim ve ulaşım araçlarından elde ettiği ganîmet sayesinde günlük on ton gıda ve hayvan yemi ihtiyacını da geçici olarak karşılayıp ileri harekât hazırlığını bir miktar destekleyecek kadar rahatlayacaktır.

Erzincan'ın düşmandan temizlenmesiyle birlikte Erzurum harekâtının da zaman geçirilmeden başlatılması için sebepler vardı. Gıda ihtiyacı sınırlı bir süreyle karşılanmış olan askerin Erzincan zaferiyle yükselen morali de sönmeden ilerleyişe devamı önem arz etmekteydi. Diğer yandan, dağılma halindeki Rus ordusunun kısa sürede toparlanmaya başlamayacağını güvencesi olmadığı gibi, bölgedeki diğer düşman unsurların ittifak çalışmalarıyla güçlerini çoğaltma ihtimali de göz ardı edilmemeliydi. Bu amaçla derhal 160 km kadar uzaklıktaki Erzurum yönünde keşif başlatılıp 80. kilometredeki Mamahatun'a girildiğinde yine bir insanlık felaketiyle karşılaşılır. Hazırlıkların bu ileri safhasında ise 23 Şubat günü, Karabekir Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan bir şifreli telgraf alır. Telgrafta özetle, Bolşevik İhtilali sonrasında Rus ve Ermeni baskı ve mezalimine karşı giriştikleri bağımsızlık mücadelesinde Kafkasya Müslüman halkının istediği yardımı sağlamak üzere kurulacak teşkilatın başına Karabekir'in

getirilmesinin düşünüldüğü bildirilmektedir. Karabekir derhal verdiği cevapta vatan topraklarının ivedilikle kurtarılmasının öncelik taşıdığı bir sırada ve bu amaçlı ileri harekât başarıyla devam ederken görevini terk etmesinin sakıncalarını kaydederek, ayrıca o sırada uygulamaya konacak böyle bir projenin bölgedeki Rus, Gürcü ve Ermeni güçlerini bize karşı birleşmeye tahrik edebileceğini, şayet acilen destek verilmesi mutlaka gerekiyorsa bunun şimdilik düzenli orduyla değil çete savaşlarıyla fiiliyata sokulmasının belki daha uygun olabileceğini düşündüğünü beyanla görevden affını ister. Enver Paşa bilahare kardeşi Yüzbaşı Nuri'yi Haziran ayında fahri olarak Paşa rütbesiyle bu göreve atayacak, Türk ordusu 25 Eylül'de 1130 şehit vererek İngiliz ve Ermeni savunmasını kırıp Bakü'ye girecek ancak 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi uyarınca çekilecektir.

Erzurum yönünde ordu ilerlemeye devam ederken Ordu Komutanı Vehip Paşa'dan beklenen nihai saldırı emrinin muhtelif gerekçelerle gecikmesi üzerine Karabekir ordunun beklemeye tahammülü kalmadığını, Erzurum'daki Ermeni katliamının ise her gün şiddetini arttırdığını, bu durumda bütün sorumluluğu şahsen yüklenerek harekâtı sürdüreceğini bildirir. Ordunun ilerleyişi devam eder ve Erzurum'a 5-10 km yaklaşıldığında Karabekir Erzurum'daki Ermeni komutanına gönderdiği 7 Mart tarihli mektupta Rus kuvvetlerinin 3 Mart 1918 tarihli Brest- Litovsk Antlaşması uyarınca işgal ettikleri bölgeleri tahliye kararı alması üzerine Türk ordusunun bu bölgeleri geri almakta olduğunu bildirerek Ermeni milislerin bölgeyi iki gün içinde terk etmelerini ister. Son saldırı hazırlığı tamamlanırken Ordu Komutanı Vehip Paşa saldırı planını yeterince güvenli bulmadığı gerekçesiyle reddeder. Ancak artık ok yaydan çıkmıştır. 9 Mart sabahı başlatılan taarruz 12 Mart günü Erzurum'un üç yıllık esarettten kurtarılmasıyla sonuçlanır. 16 Mart günü süvari birlikleri Horasan'a, 17-23 Mart günleri de

Trabzon Konferansı'ndaki olumsuz tutumlarıyla müzakereleri uzatan Ermeni liderliğinin ordusunu toparlayıp güçlendirmek üzere zaman kazanma niyetinde olduğunu düşünen Karabekir, Sarıkamış ve Kars yönünde ileri harekâta gecikmeden devam kararındadır.

3. Kolordu Narman, Varto, Kötek, Hınıs ve Malazgirt'e girer. Aynı günlerde 37. Kafkas Tümeni 10 ve 14 Mart'ta Çayeli ve Hopa'yı almış, Batum'a doğru ilerlemektedir. İleri harekât devam etmekte olup kısa zamanda 1877 sınırlarına ulaşılabacaktır.

Erzurum'un kurtarılmasıyla Kurtuluş Savaşı'nın kilidi açılmış olacaktır.

Karabekir, Erzurum'un kurtarılışında gösterdiği başarılarından sonra "kılıçlı ikinci rütbeden Osmanlı nişanı" ile ödüllendirilecek ancak 2. Ordu Komutanı Vehip Paşa ile anlaşmazlığı devam edecek ve Karabekir komutasındaki Birinci Kafkas Kolordusu bu kez Mirliya Yakup Şevket Paşa komutasında yeni kurulan Şark Grubu Komutanlığı emrine verilecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde Osmanlı Devleti ile Kafkasya arasında yapılan iki önemli diplomatik temas Trabzon ve Batum Konferansları'dır. 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihlerinde toplanan Trabzon Konferansı'nda Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Rauf Orbay başkanlığındaki Osmanlı heyetiyle Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı temsilcilerinden oluşan yeni kurulmuş Kafkas Federasyonu heyeti buluşmuşlardır. Brest-Litovsk Antlaşması'nda Rusya'nın Kars-Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne iadesi öngörülmüş olmasına rağmen Kafkas heyetininin Brest-Litovsk'u tanımaması üzerine Konferans bir antlaşma sağlanamadan dağılacaktır. Ancak Osmanlı ordularının Kafkas ileri harekâtı devam ettiği sırada Kafkas Federasyonu da dağılarak Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Devletleri ortaya çıktığından, bu kez 11 Mayıs - 4 Haziran 1918 tarihlerinde toplanan

Batum Konferansı'nda Osmanlı heyetinin bu üç devletle ayrı ayrı imzaladığı antlaşmalar sonucunda Kars-Ardahan-Batum'un Osmanlı'ya iadesi kararlaştırılacaktır.

Trabzon Konferansı'ndaki olumsuz tutumlarıyla müzakereleri uzatan Ermeni liderliğinin ordusunu toparlayıp güçlendirmek üzere zaman kazanma niyetinde olduğunu düşünen Karabekir, Sarıkamış ve Kars yönünde ileri harekâta gecikmeden devam kararındadır. Bu arada 31 Mart-1 Nisan 1918 günleri Bakü'de Bolşevik ve Ermeni milislerince gerçekleştirilen büyük Müslüman katliamı üzerine Azerbaycanlıların Osmanlı'dan yardım talepleri de şiddetini arttırmaya başlamıştır.

Doğu Anadolu'da ise Rusya ve Ermeni milislerine kaybedilen toprakların geri alınması henüz tamamlanmamıştır. Erzurum'un kurtarılması sonrasında hedef Sarıkamış, Van ve Kars olacaktır. Bu sırada Rus ordusunun terk ettiği yerlerdeki üstün kalite silah, mühimmat ve teçhizatı eline geçiren Ermeni çetelerle birlikte Erzurum'dan çekilen Rus ordusu mensubu 5.000 kadar Ermeni askerlerinin Sarıkamış'a geçerek Erzurum'a saldırı hazırlığına girdiği haberleri alınmakta, Kars ise Ermeni, Gürcü ve Karadeniz Rumlarının elinde bulunmaktadır. Karabekir, Kars Ermeni Heyeti-i İçtimaisine ve Kafkasya Rum Cemiyetine gönderdiği 29 Mart 1918 tarihli mektupla bu bölge halkının ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı Devleti yasaları güvencesi altında bulunduğunu hatırlatarak devlet nizamına başkaldırı halinde Müslüman halka mezalim yapan Ermeni çetelerine karşı ordunun başlatmak üzere olduğu ileri harekât öncesinde halkın bu çetelere kucak açmaktan uzak durmasının kendi çıkarları gereği bulunduğunu ikaz eder. Karabekir, karargâhını Horasan'a nakletmek üzere 31 Mart'ta Erzurum'dan yola çıkar. Horasan'a ulaştığında burayı tam donanımlı bir demir yolu merkezi olarak bulur. Horasan gerçekten birçok lokomotif, yol makinaları ve telgraf hatlarıyla medeni bir çehre göstermektedir. Türk ordusunun elinde ise tek bir kamyon bile yoktur. Bu arada Ermeni çeteleri Kars ve civarında 28 köyde dehşetli katliam yapmış, Kars'ta kuvvet toplamakta, bütün cepheelerde faaliyetini arttırmaktadır. 3 Nisan günü başlatılan harekâta ormanlık, kar ve sarp arazi mukavemeti karşısında kıtaların ileri hat açmakta karşılaştığı zorluğa rağmen 5 Nisan günü Sarıkamış'a müsademesiz girilir. Ruslar tarafından dikkat çekici biçimde imar edilmiş bu şehrin geri alınması büyük bir kazançtır. Şehirde bir miktar silah ve mühimmatla çok miktarda gıda elde edilir. Artık Kars ve ötesine uzanan

Görüşmede Rus-Ermeni heyeti teslim şartlarını kabul etmesine rağmen daha sonra 2. Ordu Komutanı Vehbi Paşa'ya ilettiği bazı şikâyetler üzerine Grup Komutanlığınca harekâtın tekrar durdurulması emrine karşı gecikmenin yaratacağı sakıncalar sebebiyle Karabekir re'sen harekâtın devamına karar verecek ve 25 Nisan günü Kars teslim alınacaktır. Kars zaferiyle Şark Cephesi'nde 1877-78 (93) Harbi'nde Ruslara kaybedilen tüm Türk toprağı geri alınmış olmaktadır.

demir yolu da ele geçirilmiş olmaktadır. Sarıkamış'tan sonraki hedef Kars'tır. Ancak harekât planlamasıyla ilgili konularda Karabekir Ordu Komutanı Şevki Paşa ile, daha önce Erzurum harekâtında Vehbi Paşa'yla olduğu gibi ters düşer. Görevden naklini ister fakat kabul edilmez. İlerleyişin devamında 8 Nisan günü Kağızman ve Van geri alınır. Buralarda da büyük Ermeni katliamının izleriyle karşılaşılır. Bu arada 9 Nisan günü Kafkas Federal Hükûmeti Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını ilan edecek ve Trabzon Konferansı'nın sonlarında 11 Nisan sabahı alınan bir emirde Brest-Litovsk şartlarını kabul ile Kars-Ardahan-Batum'un Osmanlı Devletine iadesini kabul ettiği, binaenaleyh harekâtın durdurulması bildirilecektir. Buna rağmen aynı gün akşamı arazide çatışmalar devam ettiğinden harekâtın sürdürülmesi emrolunur. Ermeni kuvvetlerinin Kars'ı savunma hazırlıklarının Erzurum ve Erzincan'dan daha üstün olduğu anlaşılmaktadır. 23 Nisan günü yapılan taarruzdan sonuç alınamazsa da 29 Nisan sabahı Ermeni güçleri cepheden sökülür. Fakat aynı gün Grup Komutanlığı'ndan alınan emirde Kafkas Federal Hükûmetince 93 Harbi'nde kaybedilen tüm arazinin tahliyesinin kabul edildiği bildirilerek harekâtın durdurulması emredilir ve karşı tarafla müzakereleri yürütmek üzere Karabekir görevlendirilir. Görüşmede Rus-Ermeni heyeti teslim şartlarını kabul etmesine rağmen daha sonra 2. Ordu Komutanı Vehbi Paşa'ya ilettiği bazı şikâyetler üzerine Grup Komutanlığınca harekâtın tekrar durdurulması emrine karşı gecikmenin yaratacağı sakıncalar sebebiyle Karabekir re'sen harekâtın devamına karar verecek ve 25 Nisan günü Kars teslim alınacaktır. Kars zaferiyle Şark Cephesi'nde 1877-78 (93) Harbi'nde Ruslara kaybedilen tüm Türk toprağı geri alınmış olmaktadır.

Mayıs 1918: Kuzey Kafkasya Hükûmetinin ve Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlı Cumhuriyetlerinin İlanı

Doğu Anadolu'da Rus askerinin cepheden çekilirken silah-mühimmat-araç-gerecini bıraktığı Ermeni milislerin Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğrayarak işgal ettiği Türk toprağını terki üzerine Kafkasyadaki Ermeni-Gürcü-Rus etnik çetelerin dikkati o bölgedeki Müslüman halka çevrilmişti. Amaçları, tarih boyunca değişmeyen taktiklerini sürdürerek etnik temizlik yoluyla bölgedeki Müslüman topraklara oturmak. Diğer yandan bölgede bağımsızlık hareketleri de hız kazanmaktadır. 11 Mayıs 1918'de Tiflis'te Kuzey Kafkasya dağlık bölgeleri ile Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya ve Kabardey-Balkar'ı

kapsayan Kuzey Kafkasya Hükûmeti ilan edilir. 26- 28 Mayıs 1918 günleri bağımsızlıklarını ilan eden Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı Cumhuriyetlerinden ilk ikisi ise İngiltere Hükûmetinin de desteğiyle ittifak içinde hareket ederken bunların artan baskısından bunalan Azerbaycan Cumhuriyeti ve halkının Osmanlı Devleti'nden himaye beklentileri yükselmekteydi. Yeni Azerbaycanlı Hükûmetin ilk kararları arasında acilen Türkiye ile birleşmek olduysa da Osmanlı heyeti başkanı Adliye Nazırı ve Şurayı Devlet (Danıştay) Reisi Halil (Menteşe) Bey böyle bir ilhakin "ne dost ne de düşman devletlerce kabul edilmeyeceğini ve geri tepebileceğini" beyanla, buna rağmen Müslüman Kafkas halkına Osmanlı Devleti'nin gerekli desteği sağlamaya hazır olduğunu bildirir. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Bağımsız Hükûmeti arasında imzalanan 4 Haziran 1918 tarihli Dostluk Antlaşması ile de, Azerbaycan tarafının talebi üzerine Osmanlı Devleti'nin silahlı kuvvetleriyle yardımı öngörülerek her iki taraf arasında karşılıklı "en ziyade müsaadeye mazhar" hükmünün uygulamaya geçirilmesi kararlaştırılır. Antlaşmanın imzasını takiben derhal silahlı yardım talebinde bulunan Türk Azerbaycan Milli Şurası ve Hükûmeti 16 Haziran'da Tiflis'ten Gence'ye taşınır.

Bu gelişmeler, Haziran 1918'de Halil Paşa (Enver Paşa'nın amcası) komutasında Osmanlı Şark Orduları Grubunun ve Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) komutasında Osmanlı Kafkas İslam Ordusunun kuruluşuyla devam eder. Doğu Anadolu topraklarımızın geri alınışı savaşlarını son olarak Kars'ın kurtarılışıyla tamamlayarak 1 Mayıs günü Kars'ı terk eden Mirliva Kazım Karabekir, 3 Mayıs günü aldığı emirle Tiflis'e karşı harekât başlatacaktır. Eş zamanlı olarak da, İngiliz kuvvetlerince takviye edilmiş Ermeni işgaline karşı Tebriz'e bir fırka gönderilmesi istenmekte, bu çifte harekâtın başlatılabilmesi için ise öncelikle, güzergâh üzerindeki ve demir yolu kavşağını tutan Gümrü'nün alınması gerekmektedir. 13 Mayıs günü başlatılan taarruz sonucunda 16 Mayıs günü Gümrü ve civarı büyük oranda Türk ordusunun hâkimiyetine girer. Zapt edilen lokomotifler ve 30 kadar vagonun Kars'a işletilmeye başlatılmasıyla çok önemli bir ulaştırma sorunu çözülmüş, ganimet olarak da bir hayli silah-mühimmat ve gıda ele geçirilmiştir. Karabekir 20 Mayıs günü Kars'tan Gümrü'ye nakleder. Ermeni çetelerinin direniş ve katliamı civar bölgede sürdürüldüğünden özellikle Karakilise, Başabaran ve Ahılkelek'te çatışmalar bir süre devam eder. Ermenistan'ın Erivan'dan sonraki en büyük şehri nihayet zapt edilmiştir.

24 Nisan 1918 Kars'ın geri alınışı, Kars kapısında sağdaki Yaver Yüzbaşı Halit bey, ortadaki Kafkas Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir, soldaki Erkan-ı Harp Reisi Avni bey.

Karabekir'in Kafkasya içlerine ilerleyiş hazırlığı sürerken yeni bir gelişme olacaktır: Ordu Komutanlığı'ndan alınan 1 ve 4 Haziran günlü talimatlarla Batum müzakerelerinde 4 Haziran günü Gürcü ve Ermeni taraflarıyla barış için mutabakat sağlandığı, barışın uygulama şartlarının ayrıca müzakere edileceği, Ermeni ve Gürcülerin bu kez Alman himayesine girdiğinin de anlaşıldığı, bu şartlarda Erivan ve Tiflis üzerine ileri harekâtın şimdilik durdurulması emredilmektedir. Osmanlı Hükûmeti Batum'da 4 Haziran günü Gürcü Hükûmetiyle, 11 Haziran'da da Ermeni ve Azerbaycanlı Hükûmetleriyle barış antlaşmaları imzalamıştır. Osmanlı ordularının Doğu Anadolu'da ilerleyişinin baskısı altında imzalanan bu antlaşmalardan Azerbaycan Hükûmeti ile olanına yukarıda değinilmişti. Gürcü Hükûmeti ile yapılan antlaşmada ise Batum Şehri ve Sancağı yanında Ahıska ve Ahılkelek Nahiyelerinin de Osmanlı sınırları içinde kalmasıyla Brest-Litovsk sınırları da aşılmış,

Osmanlı toprağı genişlemiş olmaktadır. İmzalanan antlaşmalarda Gürcistan ve Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin savaş sonuna kadar Kafkas demir yollarından yararlanmasını, Türkiye'ye düşman devletlerin tebaa ve temsilcilerinin bu ülkeler topraklarından çıkartılmasını, Tiflis ve Erivan'da birer müftü bulundurularak camilerde okunan hutbelerde Halife sıfatıyla Osmanlı padişahının adının zikredilmesini kabul etmişlerdir. 4 Haziran 1918 Osmanlı-Azerbaycanlı-Gürcü Petrol Antlaşmasıyla da petrolün Bakü-Batum boru hattıyla nakline hükmedilir. Ancak antlaşmaların baskı altında imzalandığı gerekçesiyle Gürcistan ve Ermenistan'ın Almanya'ya şikâyetle bulunmaları üzerine uygulamada ortaya çıkan pürüzler çerçevesinde Almanya, bölgede beslediği petrol çıkarları sebebiyle şikâyetlerin bu kısmına arka çıkacak, Rusya ise Batum'un kendilerinde kalması şartıyla antlaşmalara itiraz etmeyecektir. Söz konusu antlaşmaların uygulaması cümlesinden Karabekir'in Ermeni taraflıyla yürüttüğü

Gümrü müzakerelerinde ise yukarıda değinilen konular dışında, Osmanlı ordusunun bulunduğu bölgelerde Ermeni çetelerinin silahsızlandırılması, Müslüman halka iyi muamele edilmesi, esirlerin iadesi ve göçmenlerin durumunun iyileştirilmesi gibi konularda anlaşmaya varılmış, barış protokolleri yeni bağımsız Ermeni Hükümeti ile 13 Temmuz 1918 günü imzalandığında Karabekir Paşa'nın Gümrü'deki görevi de şimdilik sona ermiş olacaktır. Karabekir 28 Temmuz 1918 itibarıyla Ferik (Tümgeneral) rütbesine terfi ettirilecektir.

Bu arada Ermeni milislerin Azerbaycan'da süregelen tedhiş hareketleri karşısında 8 Haziran'da İkinci Kafkas Kolordusunun 5. Fırkası harekâta başlamış ve Gence'de teşkil olunan 600 mevcutlu Ermeni taburunu 13-14 Haziran'da silahsızlandırmıştır. Dördüncü Ordu'nun bir alayı da Ermeni işgalindeki Tebriz'i 12 Haziran'da ve Urumiye'yi 31 Temmuz'da zapt eder. Beşinci Kafkas Tümeni ise İngiliz-Ermeni kuvvetlerine karşı 16 Eylül'de Bakü'ye, 8 Ekim'de de Karabağ'a girecektir. Bu süreçte Sovyet Rusya ile Almanya arasında imzalanan 27 Ağustos 1918 tarihli Berlin Antlaşması ise Kafkasya'da değişik rüzgârlar estirmeye başlayacaktır. Antlaşma, daha önce imzalanmış olan 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması'nın uygulamasına yönelik düzenlemeler gerekçesiyle Almanya'nın ekonomik çıkarlarına hizmet eden hükümler içermekte, Sovyet Hükümetince Almanya'ya 6 milyar mark savaş tazminatı ödenmesine ve bazı hammadde ve ticaret imtiyazları verilmesine hükmetmekteydi. Doğu kaynaklarına erişme amacı besleyen Almanya, Kafkasya'da Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolü üstlenme konusunda Rusya ile bir anlayış birliğine varmayı hedeflerken söz konusu Berlin Antlaşması Bakü ve bölge petroleri konusunda da Almanya lehine bazı düzenlemeler içermekteydi. Osmanlı ordularının Kafkasya'da ilerleyişi harekâtının engellenmesine de Almanya'nın destek vermeye çalıştığı gözlemlenmekteydi. Nitekim Almanya, bölgede gözettiği hâkimiyet hedeflerine karşı Osmanlı'nın daha fazla ileri gitmesi karşısında endişelerini açığa vurmaya başlamış, Bakü petrolünden dörtte bir hisse alma konusunda Rusya ile yaptığı antlaşma Osmanlı Hükümetince protesto edilmiş, fakat Osmanlı ordusunun ilerleyişini durdurmaya yönelik bütün bu çabalar başarısız kalmıştır.

İlerleme Güney Kafkasya'da da sürdürülmekte, Karabekir'in Birinci Kolordusunun 9. Fırkasının Erivan güneyinden Nahçıvan'a kadar olan bölgeyi, 11.

Fırkasının ise Tebriz'i tekrar işgali emrolunmaktadır. Bu sırada Ermeni generali Antranik 15.000 kişilik bir kuvvetle Nahçıvan'ın dış sınırlarından girerek Müslüman halkı katliama başlamış, Karabekir tarafından yapılan ikazları da dikkate almamıştır. Bunun üzerine Osmanlı ordusunun başlattığı son saldırıda 5-6 Temmuz 1918 günleri Osmanlı top seslerinin Nahçıvan eteklerindeki Tuzdağ'da duyulmasıyla Ermeni kuşatması dağılıp şehirde mevzilenmiş Ermeni çetelerin de kaçması suretiyle Nahçıvan işgal tehdidinden kurtarılmıştır. Savaşın sonuçlanması üzerine Karabekir karargâhını Nahçıvan'a taşıyacak, kendisi de 7 Ağustos günü şehre vasıl olacaktır. Ordunun bu harekâtı ve Karabekir Paşa ile ilgili tarihçe Nahçıvan'da günümüze kadar efsaneleşmiş bir anlatımla anılır.

Ordunun karşı konulamayan bu ilerleyişinin etkisi altında Ordu Komutanı Halil Paşa'nın Karabekir'e Tahran üzerine harekâtını sürdürmesi önerisini ise Karabekir, diğer cepheelerde süregelen olumsuz gidişatın ordu için açabileceği riskler sebebiyle reddedecektir.

Nitekim Balkanlar, Orta Doğu ve Arap Yarımadası cephelelerinde Rusya ve İngiltere'nin tahrik ve desteğiyle yerel halkların kalkışması sonucu birleşik düşmana karşı Osmanlı ordularının dört yıldır yapmakta olduğu mücadele sonucunda uğradığı yenilgiler, asker ve toprak kayıplarıyla devletin parçalanarak yıkılma raddesine geldiği bir tarih kesiminde ülke topraklarının korunarak daha da genişletildiği Doğu Anadolu cephesi hayati anlamda bir istisna olmuştur. Ancak bu önemli kazanımların da önüne set çekecek günler uzak değildir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi

Almanya, 11 Kasım 1918 Compiègne Ateşkes antlaşmasıyla savaştan çekilerek mağlubiyeti kabul edecektir. Bu antlaşma, savaşın bitişi olarak kabul edilir. İttifak Devletlerince diğer İttifak Devletleri Bulgaristan (29 Eylül 1918 Selanik), Avusturya-Macaristan (3 Kasım 1918 Villa Giusti) ile imzalanacak ateşkes antlaşmaları gibi Osmanlı İmparatorluğu ile de imzalanacak ateşkes antlaşması 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'dir. Ateşkesi takiben galip devletler her yenik devletle ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalayacaktır. Bunlar, Almanya ile 28 Haziran 1919 Versailles, Avusturya ile 10 Eylül 1919 Saint Germain, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919 Neuilly, Macaristan ile 4 Haziran 1920 Trianon, Osmanlı ile ise 10

Ağustos 1920 Sevr Antlaşmaları'dır. Yeni Türk Devleti'nin bu antlaşmayı reddi üzerine yeniden müzakere edilerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni tanıyarak Sevr'i geçersiz kılacak antlaşma ise 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması olacaktır. Savaş sonrası uygulamaya konmayan tek barış antlaşması Sevr'dir.

Mondros Mütarekesi ile Brest-Litovsk sistemi de yıkılmış, Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Kafkaslardaki kazanımları yok olmuş, savaş sırasında Osmanlı toprağının paylaşılması yolunda yapılan gizli antlaşmaların fiilen yürürlüğe girmesinin yolu açılmıştır. Daha da önemlisi, Osmanlı ordusu silahsızlandırılacak, askeri gücü hemen hemen jandarma hizmetlerine indirgenecek, silahları İtilaf güçlerine teslim edilecek, bu teslimatın yürütülmesi ve denetimi amacıyla işgal ordularını temsilen İngiliz subayları görevlendirilecektir. Osmanlı Heyeti Başkanı Rauf Orbay ile İtilaf Devletleri adına İngiliz Amiral Arthur Calthorpe tarafından Limni Adası Mondros Limanı açığında demirli İngiliz HMS Agamemnon Zırhlısı'nda imzalanan 25 maddelik mütareke hükümlerinin önemli ayrıntıları şunlardır:

- Osmanlı ordusu derhal terhis edilecek, silah ve cephanesinin büyük bölümü İtilaf Güçleri'ne teslim edilecek, sadece iç güvenliği sağlayacak küçük birimler bırakılacaktır.
- Osmanlı Donanması İtilaf Güçleri'ne teslim edilecektir.

Mondros Mütarekesi ile Brest-Litovsk sistemi de yıkılmış, Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Kafkaslardaki kazanımları yok olmuş, savaş sırasında Osmanlı toprağının paylaşılması yolunda yapılan gizli antlaşmaların fiilen yürürlüğe girmesinin yolu açılmıştır. Daha da önemlisi, Osmanlı ordusu silahsızlandırılacak, askeri gücü hemen hemen jandarma hizmetlerine indirgenecek, silahları İtilaf güçlerine teslim edilecek, bu teslimatın yürütülmesi ve denetimi amacıyla işgal ordularını temsilen İngiliz subayları görevlendirilecektir.

- İstanbul ve Çanakkale Boğazları, limanları ve tersaneleri ile telgraf hatları İtilaf Devletleri denetimine girecek, kaleleri zapt edilecektir.
- İtilaf Devletleri, güvenliklerine tehdit gördükleri Osmanlı topraklarındaki stratejik noktaları işgal edebilecektir.
- Doğu Anadolu'da Vilayet-i Sitt'e (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas) karışıklık çıkması halinde İtilaf Devletleri buraları işgal edebilecektir.
- Osmanlı ordusu Kafkasya, İran, Suriye, Irak ve Hicaz'daki birliklerini geri çekecektir.

Kurtuluş Savaşı

Mondros ile Osmanlı Devleti ve toprağı tamamen teslim alınmış olmakla, Antlaşma'nın 7. maddesine dayanan işgaller de kısa zamanda devreye girecektir. 3-6 Kasım 1918, 12-24 Mart 1919 ve 13 Nisan 1919'da İngiliz Kuvvetleri sırasıyla Musul, İskenderun, Kars ve Urfa'yı, Aralık 1918'de İngiliz ve Fransız birlikleri Antakya, Dörtöl ve Mersin'i, 30 Mart 1919'da İtalya Antalya'yı, 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu İzmir'i işgal edecekler, Ayvalık, Aydın, Manisa, Nazilli, Balıkesir ve Bursa da Haziran-Temmuz aylarında Yunan işgal yoluna açılacaktır. İstanbul ise, 13 Kasım 1918'de İngiliz, İtalyan ve Fransız donanmalarının şehre gelişiyle 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmiş olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı zamanın en büyük iki Avrupa İmparatorluğu Rus Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nu yutmuştur. Rusya'da ayrı bir rejimle yeni bir dönem açılırken, bir yandan Osmanlı Devleti'nin yıkılarak toprağının parçalanışını haber veren Mondros ise diğer yandan milli direniş Kurtuluş Savaşı'nın yolunu açmış olmaktadır.

***

Düşman işgaline düşmüş tüm Doğu Anadolu toprağını iki yıl içinde 200,000 askerin kaybı pahasına kurtaran Karabekir Paşa ve askerleri, Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasına dair talimatların kendilerine ulaştığı Nahçıvan'ı 2 Kasım 1918 günü hazin uğurlama törenleriyle terk eder. Buna rağmen Karabekir'in emriyle 400'den fazla Türk askeri ve 20-30

subay Nahçıvan'da kalırlar. Ordunun ayrılmasını takiben Ermeni saldırıları derhal tekrar başlar fakat her seferinde püskürtülür. Arkasından peş peşe üç İngiliz generali askerleriyle birlikte gelerek yerel yönetime el koymak ve şehirdeki Türk bayraklarını indirerek geride kalan Türk askerinin de şehri terkini ister. Halkın büyük tepkisi karşısında İngilizlerin bu girişimleri sonuçsuz kalır. Son gelen İngiliz generali de Nahçıvan'ın uluslararası gelişmeler sonucunda yeni kurulan Ermenistan Devleti'ne bağlandığını tebliğ eder. Nahçıvan'ın bütün bu baskılar karşısında direnişi çok uzun sürmeyecek, 20 Temmuz 1920'de Sovyet Kızıl Ordusu şehre girecek ve 28 Temmuz günü de Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında yeni bir yönetim kurulacak, geride kalan Türk askeri de şehri terk edecektir.

***

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybına varan gelişmelerde karar mevkiinde bulunan Hükümetin başı Sadrazam Talat Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa, savaşın Mondros Mütarekesi ile son buluşu üzerine İstanbul'dan ayrılmışlardır. 2-3 Kasım 1918 gecesi bir Alman zırhlısıyla yanlarında Cemal Paşa da bulunduğu halde İstanbul'dan ayrılarak Berlin'e giderler. Talat Paşa orada kalır, Enver Paşa Sovyet Rusya'ya karşı bir İslami kalkışma liderliğine girişmek üzere Orta Asya içlerine, Cemal Paşa da Tiflis'e geçer. Talat Paşa 1921'de Berlin'de, Cemal Paşa Tiflis'te Ermeni militanlarınca, Enver Paşa da Buhara yakınlarında 1922'de Rus ordusu ile girilen çatışmada şehit edileceklerdir. İttihat Terakki'nin bu liderleri kendilerini bu şekilde tasfiye ederken devrin diğer ileri gelen siyasetçi, aydın ve komutanlarının da İngiliz Hükümetince başka bir biçimde tasfiyesi amacıyla Malta'ya sürgünleri planı sahneye konmaktadır. 13 Kasım 1918'de İstanbul'un işgalinin tamamlanışının hemen arkasından Ocak 1919'da ilk tutuklamalar başlamış, ilk katile 28 Mayıs'ta Malta'ya gönderilmiş, 1919-20 yıllarında toplam 144 kişinin sürgünü tamamlanmıştır. Sürgünler arasında yer alan bazı isimler Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit Yalçın, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Said Halim Paşa, Halil Mentеше, Ali Fuat Cebesoy Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Vehip Paşa'dır. Güya topluca yargılanmak üzere gerçekleştirilen bu sürgün boyunca yeterli delil elde edilemediğinden yargılamaya da yapılamayacak, Ekim 1921'de imzalanan esir değişimi antlaşması sonucunda sürgünler serbest bırakılacaktır.

Doğu Anadolu'daki görevi Mondros ile sona erdirilmiş olan Karabekir Paşa ise Trabzon üstünden

Nisan 1915, Kafkas Kolordu Komutanı.

vapurla 28 Kasım günü İstanbul'a döner. İstanbul girişinde Boğazlar'ın İngiliz ve Fransız bayraklarıyla donatılmış manzarası hüznü vericidir. Sadrazam Müşir İzzet Paşa'nın Karabekir'e Genelkurmay Başkanlığı görevini teklif ettiği duyulmakla beraber Karabekir Doğu'ya dönmekte ısrarlıdır. Esasen o günlerde İzzet Paşa istifa edecek, Genelkurmay Başkanlığına da 23 Aralık'ta

Fevzi Paşa (Çakmak) atanacaktır. Karabekir İstanbul'a varışı haftasında Harbiye Nazırı Abdullah Paşa, Nezaret Müsteşarı Miralay İsmet (İnönü) Bey, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa ve eski Sadrazam Müşir İzzet Paşa'yı ziyaret eder. 6 Aralık günü selamlık merasiminde (usulen) Padişah Vahdettin tarafından kabul olunur. Karabekir'in bütün bu görüşmelerinde üzerinde durduğu tek husus, vatanın düşman işgalinden kurtarılmasını teminen başlatılması gereken direniş için genç komutanların hepsinin Anadolu'da görev almaları, kendisinin de tekrar Doğu Cephesi'ne tayinidir. Bu görüşmelerin sonucunda 13 Mart günü, doğuda 9. Ordu'nun yerine kurulan 15. Kolordu Komutanlığına getirildiği emrini alır. Bu arada Harbiye Nezareti ve Genelkurmay içinde dönen ve muhtemelen Mondros Mütarekesi tortularıyla bağlantılı olarak estirilen birtakım rüzgârlar sonucunda, kendisine savaş meydanlarında terfi ederek verilen generallik rütbelerinin geri alınarak yarıbay rütbesine indirilmesi gibi nahoş bir durumla karşılaştığından yeni görev yerine hareketi bir süre ertelenir ancak nihayet konu komuta kademesinde çözüme kavuşturulur ve 11 Nisan günü Mustafa Kemal'e Şişli'deki evinde vedaziyaretinde bulunur. Karabekir Mustafa Kemal ile bu kritik görüşmesinde, öncelikle Ermeni milislerin tekrar başlayan silahlanma ve işgallerine son verilip Şark Cephesi'nin güvenceye alınarak Anadolu hareketinin başlatılması, bilahare güçlerin batıya kaydırılarak Yunan ordusuyla hesaplaşılması görüşlerini paylaşarak, "Paşam, ben yarın Erzurum'a gidiyorum. İstanbul'da ne vaziyette kalırsanız kalınız bir şey yapmak imkânsızdır. Anadolu'ya ordunun başına geliniz. Milletın kurtuluş anahtarı şarktaadır. Orada her şey mümkündür. Silahını teslim etmemiş ordu güçlüdür. Halk da beraber gider... şarkta milli hükümet esaslarını kurduktan sonra siz batıya yönelirsiniz..." der. Karabekir Mustafa Kemal'in bir görevle Erzurum'a gelmesi, orada milli mücadelenin esaslarının kurulması düşüncelerini açarak bu amaçla gerekli hazırlıkları yapacağını bildirir. Karabekir'in değerlendirmesi, İtilaf Devletleri'nin ve halklarının savaş yorgunluğu içinde buldukları, ordularından firarların da yaygınlaşması sebebiyle artık Anadolu'da yeni bir savaşa hazırlıklı olmadıkları, basının da bu hissiyata tercümanlık ettiği, hatta, Ocak 1919 Paris Konferansı'nda Wilson "self-determinasyon" ilkelerinin tartışılması sırasında konu Anadolu'nun kendi aralarında paylaşılması meselesine geldiğinde anlaşmazlığa düştükleri, bu sebeple Batı Anadolu'nun İtalya'dan alınıp Yunanlılara "verilmesi" kararı üzerine İtalya ile İtilaf içinde soğukluk yaşanmakta olduğu, netice itibariyle Ege Savaşı'nın adeta Yunanistan'a "ihale" edildiği,

dolayısıyla batıdaki savaşın Yunan ordusuyla, doğuda da Ermeni çeteleriyle yapılacağı, diğerlerinin ise siyasi destek dışında fiili yardımdan kaçınacakları şeklindeydi. Bu sıralarda İstanbul'da krizden çıkma yolunda başka fikirler de dolaşmakta, bazı çevrelerce olabildiğince toprak koparmak amacıyla İngiltere ile bir anlaşma aranması veya İngiliz veya Amerikan mandasına girilmesi, diğerlerince de Bolşevikliğin desteklenerek Moskova ile ittifaka girilmesi veya hiçbir şey yapmadan olayların gelişmesinin beklenmesi gibi, hiçbir topyekûn milli direniş seçeneği içermeyen hareket tarzları ileri sürülmektedir. Mustafa Kemal ile Karabekir arasındaki 11 Nisan görüşmesi ise milli direnişin başlatılması yönündeki dönüm noktası olacaktır.

Doğu Anadolu'da Milli Halk Hareketinin Şekillenışı, Erzurum-Sivas Kongreleri

Karabekir 19 Nisan 1919'da Trabzon'a, 3 Mayıs günü de Erzurum'daki 15. Kolordu Karargâhi'na ulaşır. Doğu Anadolu'daki pek çok yerleşim merkezi gibi Erzurum da savaşta Ermeni yıkımından fazlasıyla nasibini almış, yaşam şartları azami derecede güçleşmiş bir şehrimizdir. Buna rağmen halk milli direniş teşkilatlanmasına başlamıştır. Karabekir ilk olarak Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri heyetleriyle görüşmeler yapar. Karabekir onlara Avrupa devletlerinin muhtemel niyet ve planlarını anlatarak savaşın Doğu Anadolu'da büyük oranda Ermeni ve Karadeniz Rum çetelerine havale edileceğini, bu halklara kendi bağımsız devletlerini kurma vaadi verildiğini, dolayısıyla direniş savaşının büyük ölçüde bunların kuvvetlerine karşı yapılacağını açıklar. Karabekir'in izahatında son derecede önemli bir husus daha olacaktır: Mondros hükümleri uyarınca öncelikle Türk ordu ve milis teşkilatlarının silahsızlandırılarak işe başlanacak olduğundan bu baskılar karşısında kesin direnç gösterilmesi gerekecektir. Nitekim Karabekir çok geçmeden Trabzon ve Erzurum'da İngiliz ve Fransız subaylarının silah teslimi, kışlaların boşaltılması ve kolordu karargâhının devredilmesi baskılarıyla karşılaşacak ve Osmanlı Harbiye Nezaretinin de sık sık tekrarladığı bu talepleri bir takım bahanelerle sürekli geri çevirecektir. Erzurum'daki işgal orduları komutanı İngiliz Yarıbay Rawlinson'un da (bu şahıs Büyük Britanya Dışişleri Bakanı ve müfrit Türk düşmanı Lord Curzon'un yeğenidir) Erzurum halkı temsilcilerine, silah teslimine direnen Karabekir Paşa'yı öldürmeleri veya sürdürmeleri karşılığında Erzurum'un

kendilerine bırakılabileceğini, aksi takdirde kurulacak Ermeni devletinin sınırları içinde kalacaklarını bildirdiği duyumları alınmaktadır. Karabekir, Kolordusu'nu iyi durumda bulmuştur. Yalnız kış aylarında Kars, Ardahan ve Batum'dan ordunun çekilişi moralleri bozmuştur. Karabekir Kolordusu'na verdiği talimatta her an taarruza hazır olunmasını, silahların sürgü kolu ve kamaları ile cephanenin, esirlerin ve bazı Türk subayların İngilizlere teslimi, askeri ve mülki teşkilatın lağvedilmesi yolundaki taleplerin kesinlikle geri çevrilmesini emreder.

15 Mayıs 1919 günü İzmir Yunan işgaline uğramıştır. Batı Anadolu'da o günden itibaren başlayan ve kendileri için büyük yenilgiyle sonuçlanacak Yunan macerası Yunanistan tarihinde "Büyük Anadolu Felaketi" olarak tanımlanacaktır. Mustafa Kemal ise, 11 Nisan günü Şişli'deki evinde Karabekir ile vardıkları mutabakat doğrultusunda Anadolu'ya geçmek üzere 19 Mayıs günü Galata Rıhtımı'ndan Bandırma Vapuru ile hareket edecektir. Mirliya (Tuğgeneral) Mustafa Kemal, aynı zamanda Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari (Padişahın fahri yaveri) unvanı ve 3. Ordu Kıtaatı Müfettişi göreviyle Padişah Vahdettin tarafından Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da o sıralar artan karışıklıkları ve çatışmaları önlemek üzere kendisini geniş yetkilerle donatan 30 Nisan tarihli emirle atanmış bulunmakta ise de bu görevlerin dışındaki asıl amacı milli direniş hareketinin başlatılmasıdır. Mustafa Kemal Samsun'a ayak basmasıyla birlikte Havza'da eski silah arkadaşları Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebeşoy) ve Refet (Bele) Beylerle durum değerlendirmesi yapar. Karabekir de hatıratında, "Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesine çok sevindim. Buna bir aydır muntazırdım. M. Kemal Paşa'yı başa geçirmeyi ve bunu bütün kuvvetimle ayakta tutmayı daha İstanbul'da iken düşünmüştüm." der. M. Kemal de Karabekir'e gönderdiği 21 Mayıs tarihli mesajında, "bir an önce kendisine mülki olma isteğini" belirtmektedir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 21-22 Haziran tarihlerinde Amasya'ya geçerek yayınladıkları genelge Kurtuluş Savaşı'nın temel stratejisini oluşturacaktır. Bildiride halk açıkça direnişe çağrılmakta, protesto mitingleri düzenlenmesi istenmektedir. Vatanın düşman işgalinden kurtarılışı için hükümet yetersiz kaldığından milli iradeyi temsilen her ilden üçer delegenin katılımıyla Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanacaktır. İstanbul Hükümeti'ne karşı ilk açık tavır alınmıştır.

Karabekir ise Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları çalışmalarına başlamıştır. Bu amaçla 19-21 Haziran'da

toplanan ve Erzurum Kongresi'nin taslağını oluşturacak "küçük" kongrede şu önemli kararlar alınacaktır: "Askeri ve milli teşkilatımız yok edilemez; devletin memurları yerlerine atama yapılmadan kesinlikle görevlerinden ayrılmayacaklar; silah, cephane ve askeri araç teslim edilmeyecek; herhangi bir bölgeye yapılacak yabancı saldırı genel savunmayı mecbur kılacaktır". Küçük Kongre kararları, o sırada Amasya'da bulunan M. Kemal Paşa'ya gönderilir.

Karabekir Paşa, Büyük Kongre için 3 Temmuz'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal ve heyetini yerel halkın temsilcileriyle birlikte Ilıca'da büyük coşku ve sevinçle karşılar. 5-6 Temmuz'da dokuz kişinin katıldığı çok gizli bir toplantı yapılır. Ancak Erzurum Kongresi çalışmaları büyük sıkıntılarla karşılaşacaktır. Mustafa Kemal'in bu arada 5 Temmuz günü Harbiye Nazırı Ferit Paşa ile yaptıkları altı saatlik telgraf görüşmesinde Nazır Mustafa Kemal'in "görev dışı" faaliyetine son vererek derhal İstanbul'a dönmesini istemiş, 8 Temmuz günü de Mustafa Kemal'in bu kere Saray Mabeyni ile yaptığı görüşmede itirazlarını sürdürmesi üzerine aynı gün 15. Kolordu'ya İstanbul Hükümeti'nden ulaştırılan bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği'nden azledildiği bildirilecektir. Telgrafın içeriği kendisine bildirilen M. Kemal çok üzgündür. Azil emrinin metni kendisine resmen tebliğ edilmeden önce cevabi telgrafla ordudan istifa ettiğini bildirir. Karabekir hemen sonra kendisini görmeye geldiğinde de, artık hiçbir askeri sıfatı kalmadığını, uygun gördüğü takdirde kendisini tutuklayabileceğini ifade eder. Karabekir'in ise "Paşam, siz milletin başına geçtiniz, Kolordum ve ben emrinizdeyiz." cevabı Milli Mücadele'nin seyrinin en kritik noktasıdır. Artık Türkiye'nin yeni lideri doğmaktadır.

Doğu Anadolu'daki pek çok yerleşim merkezi gibi Erzurum da savaşta Ermeni yıkımından fazlasıyla nasibini almış, yaşam şartları azami derecede güçleşmiş bir şehrimizdir. Buna rağmen halk milli direniş teşkilatlanmasına başlamıştır. Karabekir ilk olarak Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri heyetleriyle görüşmeler yapar.

3 Temmuz 1919, Mustafa Kemal'in Erzurum'da karşılanması.

9 Temmuz günü 3. Ordu Müfettişliği'ne Mustafa Kemal'in yerine vekâleten atanan Karabekir Paşa, bu kere de Erzurum'daki İtilaf Devletleri askeri kontrol heyetinin kongreyi engelleme girişimleriyle karşılaşmaktadır. Kontrol Heyeti başkanı İngiliz Yarbay Rawlinson'un 9 Temmuz günü Mustafa Kemal'i ziyaretinde, Kongre'nin yapılması durumunda silahlı müdahale tehdidi içeren sözlerinin sert karşılık bulmasıyla İngiliz Yarbay görüşmeden ayrılacaktır.

Erzurum Kongresi'nin teşkili, Mustafa Kemal'in Kongre Başkanlığı'na seçilişi ve kararların kabulüne dönük ön çalışmalar Karabekir tarafından yürütülerek Kongre 13 Temmuz günü açılmıştır. Erzurum'daki şartların elverişsizliği ve Müslüman eşrafın da tasfiye edilmiş olması sebebiyle Kongre mekânı olarak bulunabilen tek yer kırık dökük sandalyelerin yerleştirildiği metruk bir Ermeni kız okulu, Mustafa Kemal ve heyetinin konaklayacağı yer de şehri terk etmiş bir zengin Ermeni tüccarının evidir. Kongre'nin başlamasıyla birlikte İstanbul Hükûmeti'nin baskıları

da sürecektir. 26 Temmuz günü Harbiye Nezaretince gönderilen ve Kongre karşısında askeriyenin ne tedbir aldığı sorusuna karşı Karabekir'in yazdığı uzun cevap özetle şöyledir: "Himaye ediyorum.". Bu cevap karşısında bu kere Harbiye Nezaretinden alınan 30 Temmuz tarihli emirde Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a sevki istenecek, Karabekir Paşa da 1 Ağustos günlü ayrıntılı cevabında ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatarak Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca ordunun küçültülmesi, silahsızlandırılması ve parlak komutanlarının tasfiyesi yolunda Damat Ferit Hükûmeti'nin süregelen talimatlarını eleştirerek, "Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in faaliyetlerinde ülke çıkarlarına ve yasalara aykırı bir durum görmediğini,... tutuklanmalarına hal ve vaziyetin katiyen müsait olmadığını ve büyük felaketler doğurabileceğini" bildirecek ve bu telgrafı bütün kolordulara tamim edecektir. Bütün bu baskı süreci içinde dikkat çekecek çok önemli ve ilginç noktalar, yasalara saygı ötesinde hukukun ve vatan çıkarlarının üstünlüğünü koruma ilkesiyle yetişmiş parlak Milli Mücadele komutanlarının

tepkilerini sergilerken, Karabekir'in aldığı emirler karşısında Mustafa Kemal'in kendisine, o koşullarda yasalar gereği tutuklama yetkisini kullanabileceğini hatırlatırken, Karabekir'in de hukuk ve vatanın yüksek çıkarlarına aykırı emirleri uygulamama hakkını doğru yer ve zamanda cesaretle kullanmış olmasıdır. Milli Mücadele liderliği kadrosunun bu derin birikimi henüz mücadelenin başında ileriye dönük başarılarının habercisi olacaktır.

7 Ağustos günü çalışmalarını sonlandıran Erzurum Kongresi'nde alınan kararlarda Trabzon Sancağı ve Doğu illerinin vatan bütünlüğünün yekpare bir parçasını oluşturduğu, vatanın, hilafetin ve saltanatın savunulmasında "Kuvayı Milliye'nin amil, milli iradenin hâkim olduğu" esasının alındığı, vatan sınırlarının Mondros öncesi sınırlar olup her türlü işgal ve tecavüz karşısında mukavemet edileceği, ülkede ayrı birer Ermeni, Rum veya başka bir devlet kurulmasına izin verilmeyeceği, gayrimüslim tebaanın eşit haklarının yasal güvence altında bulunduğu ancak hiçbir dini gruba imtiyaz tanınmayacağı ilan olunur. Kongre aynı zamanda Mustafa Kemal'in başkanlığında on kişilik bir temsil heyeti de seçer. Bu heyetin içinde (askeri görevi sebebiyle Kongre üyeliğinden sarfınazar etmiş olmasına rağmen) Karabekir Paşa ile Rauf ve Bekir Sami Beyler de bulunmaktadır.

Kurtuluş Savaşı Halk Hareketi Doğu Anadolu'nun merkezi Erzurum'da başlamıştır.

Kongreyi izleyen günlerde İngiliz Yarbay Rawlinson Erzurum'dan ayrılışı dolayısıyla Karabekir Paşa'ya yaptığı veda ziyaretinde, Kolordu'nun silah teslimine direnişi karşısında tehditlerini sürdürecektir ve gereken cevabı olarak ayrılacaktır.

Erzurum Kongresi sonrasında yine Mustafa Kemal'in başkanlığında 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'nde Erzurum Kongresi kararları teyit edilerek bir Heyeti Temsiliye seçilir. Bu temsil heyetinin seçimiyle halk iradesi şekillenmeye başlamakta, sekiz ay sonra Ankara'da toplanacak Büyük Millet Meclisinin ilk tohumları atılmaktadır. Sivas Kongresi'nde tüm ülkenin o tarihteki 15-20 vilayeti içinden Erzurum, Sivas, Trabzon, Van, Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Afyonkarahisar ve Denizli Vilayetleri toplam 38 delege ile temsil edilmişlerdir. İstanbul ile İzmir başta olmak üzere işgal ve İstanbul Hükümeti baskısı altında bulunan Batı Vilayetleri Kongre'ye temsilci gönderme imkânı

bulamamışlardır. Temsilciler arasındaki bazı önemli isimler, Mustafa Kemal (Kongre Başkanı), Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Bekir Sami Kundah ve Halide Edip Adıvar'dır. Halide Edip delege değil, destekçi danışman sıfatıyla katılmıştır. Karabekir Paşa ise, Kongre'yi en etkin biçimde desteklemesine rağmen Erzurum'daki askeri görevi ve Ermeni baskıları ile sınır tehditleri karşısındaki Doğu Cephesi'nde bir otorite boşluğuna yol açmama açısından Sivas Kongresi'ne katılmamıştır. Kongre kararları arasında öne çıkanlar, vatanın milli sınırlar içinde bölünmez bütünlüğü, manda ve himayenin reddi, tüm direniş cemiyetlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti altında toplanması, Kuvayı Milliye'nin desteklenerek güçlendirilmesi, Osmanlı Hükümetinin görevini yerine getirmedeki aczi devam ettiği takdirde geçici hükümet kurulması olmuştur. Erzurum Kongresi'nin "bölgesel" özelliği karşısında Sivas Kongresi direnişe "ulusal" mahiyet kazandırmış, Mustafa Kemal'in ulusal liderliği perçinlenmiştir.

Ulusal direniş hareketinin şekillenmesinin hız kazandığı bu dönemde İngiliz işgal güçlerince hareketi sabotaj gayretlerinin de arttığı görülmektedir. Bu kaynaklarca Müslüman halk arasında yayılmasına çalışılan yalanlar, "milli mücadele liderliğinin Sovyet Rusya'ya bağlı ve dinsiz bir komünist ülke yaratmaya çalıştığı, Karabekir Paşa'nın gençleri zorla ailelerinden kopararak askere alan zalim bir komutan olduğu, dinin elden gitme tehlikesi karşısında İslam ümmetinin dayanışma içine girmesi gerektiği" şeklinde iken, Ermeni ve Karadeniz Rum kesimi halkı da, kendilerine tanınacak bağımsız devlet kurma imkânını elde etme amacıyla milli güçlere karşı silahlı kalkışmalarını sürdürme yolunda tahrik edilmektedir. Ancak bu yalan ve tahriklerin destek buluşu da gittikçe zayıflamaktadır. O sıralarda ABD Kongresi tarafından Ermeni iddialarının doğruluğu hakkında bir araştırma yaparak rapor yazmakla görevlendirilen

Karabekir Paşa ise, Kongre'yi en etkin biçimde desteklemesine rağmen Erzurum'daki askeri görevi ve Ermeni baskıları ile sınır tehditleri karşısındaki Doğu Cephesi'nde bir otorite boşluğuna yol açmama açısından Sivas Kongresi'ne katılmamıştır.

Karabekir, Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti Komutanlığına gönderdiği 22 Mart 1920 tarihli bir yazıda henüz Şubat ayında Şuragel, Akbaba, Zaruşat ve Çıldır bölgelerinde 28 İslam köyünün tahrip edilip 2.000'den fazla nüfusun katledildiğini, genç kadınların kaçırdığını, kurtulabilenlerin dağlara kaçıp donarak öldüğünü hatırlatarak tedbir alınmasını ister.

General Harbord, Nahçıvan da dâhil olmak üzere bölgede etraflı tetkiklerde bulunmuş, 25 Eylül günü Erzurum'da Karabekir Paşa tarafından da kabul edilerek kendisine gerçekler anlatılmış, Ermeni kaynaklarından duyulduğuna göre de Harbord daha sonra Erivan'a gittiğinde ise muhataplarına, "Batı'dan yardım beklemek yerine işlerini Erzurum'da halletmek" tavsiyesinde bulunmuştur. Harbord raporunda bu gerçekleri yansıtarak Ermeni liderliğinin tek taraflı iddialarının yanlışlığının altını çizecektir. Bu tarihleri izleyen zaman diliminde Damat Ferit Hükûmeti de Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni önlemedeki başarısızlığı sonucunda 30 Eylül'de istifa etmiş ve yerini milli harekete sempatisi, Kuvayı Milliye ile de temaslarının olduğu bilinen Ali Rıza Paşa Sadrazamlığa atanmıştır. Yeni Hükûmeti temsilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Erzurum Kongresi Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal, Rauf ve Bekir Sami Beyler arasında 20- 22 Ekim tarihlerinde Amasya'da yapılan görüşmeler sonunda imzalanan protokollerde düşman işgali ile azınlıklara yabancı devlet himayesi ve imtiyazlar reddedilerek Rumeli ve Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti tanınarak Padişah tarafından 21 Aralık 1918'de feshedilen Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında tekrar toplanması kararlaştırılır. Meclis 28 Ocak 1920 toplantısında karara bağladığı bildiriye Misak-ı Milli'yi kabul eder. Buna göre, Mondros Mütarekesi imzalandığında Arap kökenli halkın yaşadığı yabancı işgaline giren bölgelerin geleceği ile Batı Trakya'nın hukuki durumunun halkın serbest iradesiyle belirlenmesi, Kars, Ardahan, Batum'da da gerekirse halk oylaması yapılması, Türkiye'nin siyasi-adli-mali bağımsızlığına hiçbir kısıtlama getirilmemesi ilkeleri kararlaştırılır. Meclis-i Mebusan bu son görevini yerine getirmesini takiben 16 Mart 1920 günü İngiliz askerlerince basılarak dağıtılacak ve esasen 1919 Ocak ayında başlatılmış bulunan Malta sürgününün devamı

olarak Kuvayı Milliye ile bağlantılı bulunan şahsiyetler tutuklanarak Malta'ya sürülecektir. 5 Nisan-17 Ekim 1920 tarihlerinde Damat Ferit'in tekrar Sadrazamlık makamına dönmesiyle de Milli direnişin Osmanlı yönetimiyle teması tamamen kesilecektir. Bu arada, "Ermeni kırımı" iddialarıyla açılan sıkıyönetim mahkemelerinin kararıyla 10 Nisan günü suçsuz Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey idam edilecektir. Artık bütünüyle işgal kuvvetlerinin emrine girmiş olan İstanbul Yönetimi tamamen gayri meşru duruma düşmüş olup Meclisin de ortadan kaldırılmasıyla Heyet-i Temsiliye halkın tek meşru temsilcisi olarak kalacak, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışına giden yol açılacaktır.

Askeri ve Diplomatik Cephelerin Hareket Kazanması

Mustafa Kemal ve Karabekir'in Anadolu'ya intikallerinin üzerinden henüz iki yıl geçmeden Milli Mücadele'nin siyasi ve askeri yapısı kurulmuş, stratejisi belirlenmiş ve doğu vilayetlerimizin geri alınış hazırlıkları başlamıştır. Hedefte önce Doğu Anadolu'nun kurtarılması, arkasından Batı Cephesi'ne yönelinmesi vardır. Milli Mücadele liderliği, Ermeni ve Gürcü güçlerini zayıflatma hesabıyla o sırada Kafkasya'yı sınırlarına katma hazırlıkları içindeki Bolşevik Hükûmeti ile yakın temas içinde olmaya çalışmakta, aynı zamanda da, İtilaf Devletleri'nin Milli Mücadele Hükûmetini Rusya'ya karşı savaşa tahrik etme gayretlerini boşa çıkartma amacıyla Moskova ile hassas bir diplomasi yürütmektedir. Ancak Ermenilerin Türk güçlerine karşı savaştan umutları tamamen tükenmekte olduğundan Moskova'ya yanaşarak muhtelif entrikalar peşinde buldukları duyularının alındığı bir dönemde beklenmedik gelişmelerle karşılaşmadan Doğu harekâtının sonuçlandırılması giderek ivedilik kazanmaktadır. Bölgede süregelen mezalimden kaynaklanan insani mülahazalarla da müdahaleye bir an önce girişilmesi ayrıca önem arz etmektedir. Bu arada İngilizlerin beslediği bilinen ve giderek yaygınlaşarak Samsun, Sivas ve Tokat'a kadar yayılan irtica isyanlarının hızla bastırılması zarureti de Doğu Cephesi Komutanlığının sorumluluk alanına girmektedir. Aynı tarihlerde Yunan ordusunun Batı Anadolu'da ilerleyişini bir an önce durdurma yolunda gerekli desteği yetiştirmek için de Doğu Cephesi harekâtının gecikmeden tamamlanması hayati önem taşımaktadır.

Karabekir, Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti Komutanlığına gönderdiği 22 Mart 1920 tarihli bir yazıda henüz Şubat ayında Şuragel, Akbaba, Zaruşat ve Çıldır bölgelerinde 28 İslam köyünün tahrip edilip 2.000'den fazla nüfusun katledildiğini, genç kadınların kaçırıldığını, kurtulabilenlerin dağlara kaçıp donarak öldüğünü hatırlatarak tedbir alınmasını ister. Bu ikaz, aslında yakın gelecekteki harekâtın sinyalidir. Ancak harekât emrinin çıkmasını geciktiren başka önemli sebepler vardır: 23 Nisan 1920 günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanarak millet egemenliği kayıtsız şartsız tahakkuk etmiş, Meclis, 20 Ocak 1921'de kabul edilecek olan Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye) çalışmalarına başlama noktasına gelmiştir. Kazım Karabekir de bu Mecliste Edirne milletvekili olarak yer almaktadır. Doğu Cephesindeki harekât emri Ankara'dan nihayet 6 Haziran günü 15. Kolordu'ya ulaşır. Ancak bu kere 22 Haziran'da alınan bir emirde Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in Ermeni Liderliği ile arabuluculuk teklifi üzerine ileri harekâtın durdurulması bildirilmektedir. Oysa Ermeni çetelerinin 11 Haziran'da Erivan günündeki Müslüman köylerine saldırarak Nahçıvan yönünde ilerlemeleri 15. Kolorduya müdahale fırsatı verecek ve ordu 1878 sınırlarını da aşarak Nahçıvan yakınındaki Şahtahtı'na girecektir. Ermenistan ile arabuluculuk görüşmesi için 17 Temmuz'da Moskova'ya giden Türk heyeti ise antlaşmayı imzalamadan geri dönecektir. Karabekir'in önceki endişeleri doğrulanmış, Türk ordusunun Kafkasya'ya dönük harekâtının Moskova tarafından sürüncemeye sokulduğu açığa çıkmıştır.

Batı Anadolu'da ise yangın devam etmektedir. 24 Mayıs 1920 tarihinde Padişah Vahdettin tarafından Mustafa Kemal için (Ali Fuat Paşa ve Adnan-Halide Adıvar ile birlikte) idam fermanı imzalanmış, Yunan ordusu Haziran ve Temmuz aylarında Balıkesir ve Uşak'ı işgal etmiştir.

İngilizlerin tahrik ettiği iç isyanlar da yaygınlaşmaktadır. Bu zor günlerde Şark Cephesi'nin bir tümenle Batı Cephesi'ni destekleme ihtiyacını karşılaması ise doğuyu tehlikeye sokacağından mümkün olamamaktadır. Mondros sonrası tutuklandıkları İstanbul ve Batum'dan Azerbaycan'a kaçan Nuri ve Halil Paşalara bağlı güçlerden Batı'da yararlanılamadığı gibi, o sırada Ankara'nın Moskova ile anlaşma arayışları içinde olduğu Bolşeviklere karşı Nuri Paşa'nın Azerbaycan Gence'de teşvik ettiği isyan da Milli Mücadele diplomasisini zora sokmaktadır.

Sevr ve Sonrası: Milli Mücadelenin Yükselişe Geçişi, Sarıkamış ve Kars'ın Geri Alınışı

10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti ile İtilaf Devletleri arasında Osmanlı'nın teslim ve "idamı" mertebesindeki Sevr Antlaşması imzalanır. Antlaşmada Mondros hükümleri tekrarlanıp somutlaştırılarak İtilaf güçlerinin işgalleri "hukuken" aidiyete dönüştürülmekte, İzmir ile Ege ve Trakya'nın büyük kısmı Yunanistan'a verilmekte, Doğu Anadolu'da Ermeni ve Kürt devletleri kurulması öngörülmektedir. Türk ordusunun mevcudu 50.000'e düşürülmektedir. İtilaf Devletleri arasında yer almamasına rağmen Ermenistan da bu antlaşmaya imza koyar ve aynı gün Moskova'da Sovyet Hükûmeti ile de antlaşma imzalar. Ancak Sevr Antlaşması Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmayacağından hukuken kadük kalacak ve Birinci Dünya Savaşı'nın yürürlüğe girmeyen tek antlaşması olarak tarihe geçecektir.

Moskova Meclis Hükûmeti ile antlaşma imzalamaya ve Kafkasya'da ortak harekâta yaklaşmamakla beraber Milli Mücadele liderliği bu ülke ile ilişkilerini olabildiğince yumuşak tutma politikasından vazgeçmemekte, hatta Türkiye'de bir Türk Komünist Fırkasının kurulmasını dahi teşvik etmektedir. Mayıs ayında askeri görevine ilaveten BMM tarafından Erzurum Valiliği görevi verilen ve Ağustos ayından itibaren "Şark Cephesi Komutanı" unvanı da alan Karabekir, Bolşevik Hükûmetiyle ilişkilere önem vermekle birlikte Bolşevik Ordusunu herhangi bir ortak harekât veya başka koşulda Elviye-i Selase'ye sokmamak için taarruzda erken davranmakta ısrar etmekte, bu görüşü Mustafa Kemal tarafından da paylaşılmaktadır.

Sonbahar aylarından itibaren Ermeni güçlerinin Doğu sınırlarımızda saldırıya geçmesi, Yunan donanmasının da Trabzon'a çıkartma yapması üzerine Karabekir 20 Eylül günü aldığı nihai taarruz emriyle ertesi sabah başlattığı taarruzda 28 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim günü Kars'ı geri aldı. Kars'ın zaptında 1150 Ermeni asker esir alınmıştı. Aralarında Harbiye Nazırı Araratov, Genelkurmay Başkanı Vekilov, Kars Kale Komutanı Primov ile bir sivil nazır, üç general, altı albay ve elli kadar subay bulunmaktaydı. Çok miktarda silah ve mühimmata da el konmuştu. Türk ordusu dokuz şehit vermiş, 47 asker yaralanmıştı.

31 Ekim günü BMM Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'dan (Çakmak) alınan mesajda Karabekir'in Korgeneral (Ferik) rütbesine terfi ettirildiği bildirilmektedir.

Gümrü, Moskova, Kars Antlaşmaları'nın imzasında kullanılan kalemler (Resimde Karabekir'in el yazısıyla açıklamalar).

Gümrü Antlaşması'nın Milli Mücadele açısından üç önemli sonucu Ermenistan'ın Ankara Hükümetini tanıması, Sevr'den imzasını çekmesi suretiyle bu antlaşmanın geçerliliğini kaybetmesi ve Türkiye-Ermenistan sınırının çizilmesidir.

Gümrü Harekâtı

Karabekir 3 Kasım günü Gümrü Harekâtı'nı başlattı. Ermeni tarafı, 17 Kasım günü Karabekir'in mütareke şartlarını kabulte teslim oldu. Kars ve Gümrü'de el konulan silah ve mühimmat Batı Cephesi'ne gönderildi. Karabekir'in Türk Heyeti Başkanlığını yürüttüğü 25 Kasım-3 Aralık barış müzakereleri sonunda imzalanan Gümrü Antlaşması uyarınca Ermenistan tarafından Kars ve yöresi Türkiye'ye iade olunacak, Ermenistan Türkiye'ye karşı yaptığı (Sevr dâhil) antlaşmalardan imzasını geri çekecek, Aras Nehri ve Çıldır Gölü'ne kadar uzanan hat Türkiye-Ermenistan sınırı olacak, her iki ülkede Türk ve Ermeni asıllı halk diğer yurttaşlarla eşit haklardan yararlanacak, en yakın zamanda iki ülke arasında diplomatik ilişki ve telgraf-telefon hatları tesis edilecek, Azerbaycan'ın Nahçıvan iline Türkiye'nin güvencesi altında kendi kaderini tayin hakkı tanınacak, Ermenistan'ın saldırıya uğraması halinde Türkiye yardımına gidecek, Ermenistan silah ithal etmeyecek ve ordusunu antlaşmada öngörülen sayıya indirdiğinde Türk ordusu Erivan'ı terk edecekti. Gümrü Antlaşması'nın Milli Mücadele açısından üç önemli sonucu Ermenistan'ın Ankara

Hükümetini tanıması, Sevr'den imzasını çekmesi suretiyle bu antlaşmanın geçerliliğini kaybetmesi ve Türkiye-Ermenistan sınırının çizilmesidir. Antlaşmanın imzalanışının ertesi günü Sovyet ordusu Ermenistan'ı işgal ve ilhak ederek Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti kurulmuş, Moskova Gümrü Antlaşması'nın tasdikini askıya aldığından antlaşma yürürlüğe girmeyecek ancak bilahare imzalanan 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları ile Gümrü hükümleri aynen korunacaktır. Rusya'nın hiçbir zaman desteklemediği bağımsız Ermeni Devletini de böylece ilk tanıyan Ankara Hükümeti olmuştur.

Sovyetler Birliği Bolşevik İhtilali'ni izleyen üç yıl içinde toparlanmış ve çevreye yayılma refleksi hareketine geçmeye başlamıştır. Kızıl Ordu'nun 1 Şubat 1921'de Gürcistan'a saldırmasını fırsat bilen Karabekir'in birlikleri ileri harekâta geçerek 23 Şubat günü Ardahan ve Artvin'i alır. Bunu takiben Ahılkelek, Ahıska ve Batum müsademesiz zapt edilir. Elviye-i Selase'nin böylece tamamı alınmış olup Mondros ve Sevr hükümleri Doğu Anadolu'da geçersiz kılınmıştır.

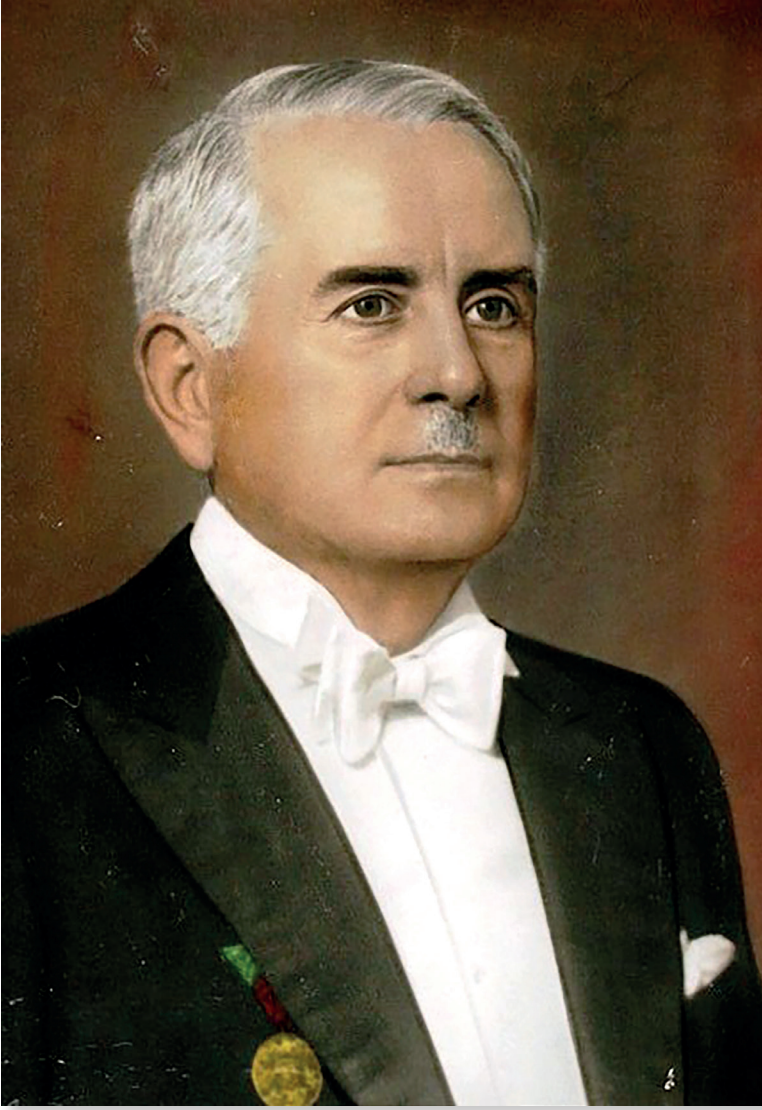
Büyük Millet Meclisinin Açılışı, Diplomatik Gelişmeler

Bu sırada Batı Cephesinde 10 Ocak 1921 günü kazanılan 1. İnönü Savaşı ile Yunan ordusu geçici olarak durdurulmuştur. Güney Anadolu'da da Fransa ve onun adına savaşan Ermeni "Doğu Lejyonları" ne karşı sürdürülen direniş başarı kazanmaktadır. Savaş alanlarında kazanılan başarılar yanında siyaset ve diplomasi cephesi de hareketlidir. 23 Nisan 1920 tarihinde toplanan Büyük Millet Meclisinin sürdürdüğü çalışmalar sonucunda 20 Ocak 1921 tarihinde milli hükümetin ilk Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) kabul edilir. Anayasa ile kuvvetler birliği esasına dayanan bir meclis hükümeti kurulur. İtilaf Devletleri ise bu gelişmeler karşısında Sevr hükümlerini yumuşatan bazı formüllerle yeni bir barış antlaşmasını görüşmek üzere 23 Şubat - 12 Mart 1921 tarihlerinde Londra'da düzenlediği konferansa Osmanlı Hükümetinden ayrı olarak Ankara Hükümetini de davet eder. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara heyeti İtilaf Devletlerince yapılan önerileri reddederek konferansı terk etmesine rağmen konferansa resmen davet edilmiş olmakla Ankara Hükümeti İtilaf Devletlerince hukuken tanınmış, kendilerine Sevr'in bütünüyle reddi resmen bildirilerek kayda geçirilmiş ve Misak-ı Milli sınırları da duyurulmuş olmaktadır. Bu dönemin bu önemli diplomasi gelişmelerinden bir başkası da Moskova ile yürütülen görüşmeler sonucunda iki ülkede karşılıklı büyükelçiliklerin açılmış, 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nın imzalanmış olmasıdır. Antlaşmaya göre her iki taraftan birinin tanımadığı uluslararası antlaşmalar (Sevr dâhil) diğer tarafça da tanınmayacak, Sovyet Rusya Milli Mücadele'yi destekleyerek Misak-ı Milli sınırlarını tanıyacak, Kars-Ardahan-Artvin Türkiye'de kalacak ancak Batum-Ahıska -Ahılkelek Gürcistan'a bırakılacak, Ankara'nın Ermenistan ve Gürcistan ile imzalamış olduğu antlaşmalar Moskova tarafından da tanınacak, Moskova

Kurtuluş Savaşı'na silah ve mali destek sağlamaya devam edecektir. Bu antlaşma ile Türkiye'nin Doğu sınırları güvence altına alındığı gibi, hala savaşın devam ettiği Batı ve Güney Anadolu'da İtilaf devletleri karşısında Ankara'nın eli güçlenmiş bulunmaktadır.

Batı Cephesinde Nihai Zafer

Batı cephesinde ise Yunan Ordusunun 10 Ocak ve 31 Mart 1921 İnönü Savaşları'nda uğradığı mağlubiyetlere rağmen 10-24 Temmuz tarihlerinde Afyon, Bursa, Kütahya ve Eskişehir'e girerek kaydettiği ilerlemenin devamında Ankara'yı hedefleyerek şehrin eteklerindeki Sakarya Nehri'nin karşı kıyısına dayanması ile Kurtuluş Savaşı'ndaki ölüm kalım noktasıyla karşı karşıya gelinmiştir. Bu hayati aşamada BMM tarafından başkomutan olarak tam yetkiyle donatılan Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği Türk ordusunun 23 Ağustos günü Yunan ordusunun taarruzuyla başlayan ve 13 Eylül 1921 tarihine kadar 22 gün gece kesintisiz çatışmalarla süren savunması, silah, mühimmat ve donanım üstünlüğüne sahip düşmanı cephe içine çekerek kuşatma taktiğiyle durdurarak yıpratma ve geri çekilmeye zorlama taktiğinin uygulamasına dayanmıştır. Türk ordusunun Büyük Taarruzu için ise bir yıl beklemek gerekecektir. Bu süre içinde Doğu Cephesi'nden gönderilen asker, cephane ve silahın da takviyesiyle dinlenme ve eğitim imkânları da bulan ordu önemli ölçüde güçlendirilmiş ve taarruza hazır hale getirilmiştir. Nitekim 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması ile Doğu Cephesi'nin kapanması üzerine Karabekir komutasındaki 15. Kolordu emrindeki Kafkas Savaşları'nda da tecrübe kazanmış düzenli, eğitilmiş ve disiplinli birliklerinin çoğu Batı Cephesi'ne sevk edildiği gibi, yaklaşık 40.000 tüfek, 400 makinalı tüfek, 60 top, yüz binlerce top mermisi ve yetmiş milyona varan tüfek mermisi, barut, fişek, cephane üretim malzemesi ve değerli askeri teçhizat yanında Rusya'dan da 11 milyon kadar altın ruble Erzurum-Kars hattından ve Kafkasya-Karadeniz üzerinden Anadolu içlerine ulaştırılmıştır. Geçen süre zarfında cephelerde ve Rusya ile ilişkilerde kaydedilen olumlu askeri ve diplomatik ilişkiler sonucunda ihtiyacı olan kritik takviyeye kavuşan ordu nihayet 26 Ağustos 1922 günü taarruza geçerek 30 Ağustos Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Başkomutan Mustafa Kemal'in komutasında düşmanı ağır yenilgiye uğratmış, General Nikolas Trikopolis komutasındaki Yunan ordusu dağılmıştır. Mustafa Kemal'in "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir!" emri

Ağustos 1946, TBMM Başkanı.

ile 1 Eylül günü ilerlemesini sürdüren Türk ordusu 9 Eylül günü İzmir'e ulaşarak şehri işgalden kurtaracaktır. Ordunun İzmir'e ulaşmasına varan yürüyüşünde ise Yunan işgali altındaki Uşak, Kütahya, Eskişehir, Balıkesir, Bilecik, Aydın ve Manisa ile bu illerimize bağlı bölgeler düşmandan temizlenerek Ege Bölgesi'nin tümü kurtarılmış olacaktır. Düzen ve disiplinini tamamen kaybeden Yunan ordusunun kaçıışı sırasında geride bıraktığı yerlerde yaktığı-yıktağı yerleşim alanları ve sürdürdüğü katliam, ülkeye ve masum halka verdiği son zararlar olacaktır. Yunan ordusu ile birlikte İzmir'i terk eden Rum ve Ermeni halkın kaçışları dramatik olaylara sahne olmuştur. 13-17 Eylül tarihlerindeki büyük İzmir yangınının çıkışı ise şehirde son bir tahribat

yaratmıştır. İşgalci çevrelerce yangının Türk ordusunca çıkarıldığı iddialarına karşı şehrin İtfaiye Amiri Avusturya asıllı Paul Grescovich ile yerli yabancı resmi görgü tanıklarının tespitleri ise Ermeni Kilisesinde depolanan yakıcı-patlayıcı maddeler kullanılarak yangının Ermeni ve Rum çeteleriyle Yunan askerince çıkarılıp yaygınlaştırıldığı şeklinde olmuştur. Yunan tarihinde "Büyük Felaket" olarak adlandırılan bu hezimet üzerine gerçekleştirilen "Yunan Devrimi" sırasında hükûmet düşürülmüş, "savaş suçları" ve "vatana ihanet" iddialarıyla yargılanan Yunan komutan ve yöneticileri arasındaki son başbakanları (1921-22) monarşist Gounaris ile son dönemde çok kısa sürelerle görev verilen Protopapadakis ve Stratos yanında Anadolu harekâtı komutanı Hatzianestis ve generaller Theotokis ile Batatsiz 15 Kasım 1922'de idam edilmişler, (sonraki İngiltere Kraliçesi 2. Elizabeth'in eşi Philip'in yeğeni) Kral Birinci Konstantin ise tahtından feragat ederek sürgüne gönderilmiştir. İhtilal döneminde devrik hükûmete yöneltilen iddiaların başında, ülkeyi felakete sürükleyen bu savaşa girerken İngiliz tahriklerine kanma suçu yer almıştır. Savaş sırasında Kasım 1920'ye kadar Yunanistan Başbakanı olarak görev yapan ve "Büyük

Yunanistan İdeali"nin öncüsü ("Megali İdea") Eleftherios Venizelos'un, 1930 Yılında imzalanacak Türk-Yunan Dostluk Antlaşması sonrasında 1934 Yılında Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterecek olması da tarihin çarpıcı notlarından biridir.

Doğu Cephesinde Diplomatik Hamleler

Milli hareketin Anadolu'da kaydettiği önemli siyasi gelişmelerle ve Batı Cephesi'ndeki askeri kazanımlarla eş zamanlı olarak Doğu Cephesi'nde de diplomatik hareketlilik hız kazanmaktadır. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nda imzası bulunmayan yeni Sovyet Cumhuriyetleri Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın da temsil oldukları ayrı bir antlaşma imzalanması

gerektiğinden heyetler Ekim ayında Kars'ta tekrar bir araya geleceklerdir. Türk heyetine Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlık ettiği ve Sovyet Rusya Hükümetinin de imzaladığı 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması hükümleri önceki Gümrü ve Moskova Antlaşmalarını teyitle, çoğunluğu Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olarak yaşamını sürdürmesini bir kere daha karara bağlamış olmaktadır. Bu suretle Türkiye'nin doğu komşularıyla barışın tesisi ve doğu sınırlarının hukuki güvence altına alınması için gerekli son formalite de yerine getirilmiş olmaktadır. Kars Antlaşması'nın hemen ertesinde 20 Ekim 1921 günü Fransa ile imzalanacak olan Ankara Antlaşması ise Batı ve Güney Cephelerinde işgalci güçlerin çözülüşünün habercisi olacaktır. 1 Kasım günü yaşanan gelişme ile de Malta sürgünleri skandalına son verilecek, aleyhlerinde delil bulunamayan bu şahsiyetler BMM Hükümetinin elindeki (aralarında İngiliz başbakanı Lord Curzon'un yeğeni Yarbay Rawlinson da vardır) İngiliz esirler ile takas edilecektir. İngiltere'nin yol açtığı bu hukuksuz insanlık dramı sırasında Malta esirlerinin 15'i hayatını kaybetmiş, 20'si ise kaçmayı başarmıştır.

Kurtuluş Savaşının Sonu, Lozan Antlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluşu

11 Ekim 1922 tarihinde İngiltere-Fransa-İtalya ile İsmet İnönü tarafından imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla silahlı çatışma durdurulacak, Edirne dâhil doğu Trakya Türkiye'ye bırakılacaktır. 19 Ekim günü istifa eden İngiltere Başbakanı Lloyd George, 1915-16 Çanakkale Savaşlarının son aşamasında yine Mustafa Kemal'e karşı kaybeden İngiltere Deniz Bakanı Winston Churchill'den sonra Anadolu'yu işgal politikalarının iflası sonucu görevinden uzaklaştırılan ikinci İngiliz politikacısı olacaktır.

BMM'nin 1 Kasım 1922 kararıyla saltanat ilga edilecek, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'yla Milli Mücadele işgal kuvvetlerine karşı son diplomasi savaşını kazanacak, 6 Ekim günü işgal kuvvetleri İstanbul'u terk edecek ve 29 Ekim 1923'de cumhuriyet ilan edilecektir. 10 Nisan 1924 Anayasası ise, hızla yürürlüğe konacak demokratik ve laik reformların zeminini oluşturacaktır.

1919 Mayıs'ında şekillendirilen Milli Mücadele stratejisi son noktasına kadar kararlılıkla uygulanmış olmaktadır.

Karabekir Paşa'nın Savaş İçinde İnsani Hizmetleri ve Sonraki Siyasi Yaşamı

İstiklal Savaşı Lideri Mustafa Kemal ve silah arkadaşları diğer komutanlar gibi Karabekir Paşa'nın da halkın gönlünde günümüze kadar yer edişlerinin kuşkusuz önde gelen sebebi Türk milletinin sekiz yıl boyunca itildiği ölüm-kalım mücadelesinde "yedi düvel"e karşı yürütülen efsanevi bir savaşta işgal altındaki ülkenin bağımsızlığının kurtarılıp yeni ve modern bir devlet kurulurken halkının hayata döndürülmesinde bu komutanların oynadığı askeri ve siyasi roldür. Ancak Kurtuluş Savaşı liderliğinin bütün mensuplarının askeri başarıları yanında hizmet ettikleri bölgelerdeki zor koşullarda savaşın ezdiği halka götürdükleri insani hizmetlerle de milletin kalbini fethettiği bir gerçektir. Tabii ki bu hizmetlerin başında Atatürk'ün daha savaş sonlanmadan başlattığı halk iradesine dayanan çağdaş cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yürürlüğe konan siyasi, hukuki ve sosyal reformlar gelir.

Kazım Karabekir de doğu insanımızın gönlünde ülkenin bu bölgesinin düşmandan temizlenip yine orada, Erzurum'da, Kurtuluş Savaşı liderliğinin Mustafa Kemal'in şahsında kişilik kazanarak direnişin temel stratejisinin kabulünde aldığı önemli rol dolayısıyla yer ederken, o, halkın kendisine verdiği "Şark Fatihî" unvanıyla anılagelmiş bir kahraman olarak da tarihe geçmiştir. Ancak Karabekir'in askeri ve siyasi hizmetleri

3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması ile Doğu Cephesi'nin kapanması üzerine Karabekir komutasındaki 15. Kolordu emrindeki Kafkas Savaşları'nda da tecrübe kazanmış düzenli, eğitilmiş ve disiplinli birliklerinin çoğu Batı Cephesi'ne sevk edildiği gibi, yaklaşık 40.000 tüfek, 400 makinalı tüfek, 60 top, yüz binlerce top mermisi ve yetmiş milyona varan tüfek mermisi, barut, fişek, cephane üretim malzemesi ve değerli askeri teçhizat yanında Rusya'dan da 11 milyon kadar altın ruble Erzurum-Kars hattından ve Kafkasya-Karadeniz üzerinden Anadolu içlerine ulaştırılmıştır.

İstiklal Savaşı Lideri Mustafa Kemal ve silah arkadaşları diğer komutanlar gibi Karabekir Paşa'nın da halkın gönlünde günümüze kadar yer edişlerinin kuşkusuz önde gelen sebebi Türk milletinin sekiz yıl boyunca itildiği ölüm-kalım mücadelesinde "yedi düvel"e karşı yürütülen efsanevi bir savaşta işgal altındaki ülkenin bağımsızlığının kurtarılıp yeni ve modern bir devlet kurulurken halkının hayata döndürülmesinde bu komutanların oynadığı askeri ve siyasi roldür.

yanındaki insani hizmetleri arasında yetim çocukları korumak amacıyla yürüttüğü faaliyetler de ona halk nezdine bir başka sıfat kazandırmıştır: "Yetimler Babası". Savaşta yetim kalan şehit çocuklarıyla yetinmeyip bu feci kadere kurban düşen gayrimüslim çocuklara da uzanan bu insani hizmetle ordu bünyesinde kurulan kamplarda toplam 6,000'e varan çocuğun bakımları sağlanırken verilen fen, edebiyat, spor, sanat, sağlık, davranış gibi geniş bir tedrisatı kapsayan temel eğitimle özellikle bu çocuklara bir zanaat kazandırılması, orta veya yüksek eğitime de hazırlanmaları hedeflenmiştir. Bu proje kapsamında Karabekir ayrıca Erzurum'da dört, Sarıkamış'ta üç okul açmıştır. Bunların arasında Sarıkamış Askeri İdadisi ile Sıhhiye Mektebi de vardır. "Gürebzler Ordusu" adını verdiği bu çocukların yaşama döndürülmesine yapılan katkılarla duyduğu gururu her zaman en yüksek düzeyde tutan Karabekir daha sonra eğitim konusundaki düşüncelerini yansıttığı yayınlarıyla da bu çabalarına devam etmiştir. Türk Halkı Karabekir'e vefa duygularını, özellikle eğitim alanındaki hizmetlerinden dolayı 200'den fazla okula, ayrıca yüzlerce sokak, cadde ve mahalleye adını vermekle göstermiştir.

Karabekir Paşa 1922 ve 1924 seçimlerinde Edirne ve İstanbul Milletvekili seçilerek mücadelesini Cumhuriyet rejiminin demokrasi yolunda ilerlemesine hasredecek, 1924 yılında Birinci Ordu Komutanlığı'ndan istifa ederek yeni cumhuriyetin demokrasi hamlesini çok-partililik düzeyine taşımak üzere Atatürk'ün onayıyla kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başına geçecek, ancak şartların zorlamasıyla partisi 3 Haziran 1925'de kapatılarak 1 Mart 1927'de milletvekilliği son bulacak, 1 Kasım 1927'de 45 yaşında korgeneral

rütbesiyle askerlikten emekliye sevk edilecek, 1939 seçimlerinde tekrar İstanbul milletvekili seçilecek, 26 Ocak 1948'de TBMM Başkanlığı görevini sürdürürken hayata veda edecektir.

Kurtuluş Savaşı'nın büyük Atatürk'ün önderliğinde zaferle sonuçlanmasını sağlayan Milli Mücadele liderliği içindeki ilişkilerin köklü Devlet geleneğinde saklı ruhu, Karabekir'in İstiklal Harbimiz eserinde şu sözlerle ifade edilmektedir:

"İstiklal Harbimiz bu suretle görüş birliği içinde son buldu. Gerçi Milletimizin istiklalini kurtarmak için dört yıldır askeri, idari, ve siyasi icraat ve teşebbüslerimiz hakkında Mustafa Kemal Paşa ile bazı fikir ayrılıklarımız dolayısıyla münakaşalarımız olmuştur. Fakat sonunda fikir ve el birliğiyle yürümek ve muvaffak olmak büyük mazhariyetti... Benim, fikirlerimi apaçık söyler ve yazar bir adam olduğumu ve bütün düşüncelerime hâkim olan ruhun da Millet ve Memleket meselesi olduğunu Mustafa Kemal Paşa... bildirdi. Bundan sonra yüz yüze... görüşmekle... düşüncelerimdeki samimiyeti daha kolay gösterebilecektim..."

Zamanın şartlarında bu iki silah arkadaşının tekrar görüşmesi gerçekleşemeyecektir.

***

Bölgemizde süregelen uluslararası güç mücadelesinin sınırlarını ve değişmeyen kurallarını kavramak için bu bölgenin odağındaki ülkemizin bir asır önce yaşadığı tecrübeye tekrar tekrar eğilerek çıkarılacak sonuçların sonsuz faydaları ne kadar vurgulansa az sayılmalıdır. Kurtuluş Savaşı'ndan alınan ileriye dönük derslerin Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat özetlenen temel sonucu "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesiyle, Türk dış politikasında Orta Doğu ülkelerinin iç sorunlarından olabildiğince uzak durma öğüdü, ülkemizin devraldığı en değerli miras olarak kalmaya devam edecek; bu vizyon doğrultusunda Balkanlar ve Orta Doğu'da dostluk ilişkilerinin güvence altına alınması amacıyla imzalanan "saldırmazlık" ve "iç işlerine karışmama" antlaşmaları 1934 Balkan Antantı (Türkiye-Yunanistan-Romanya- Yugoslavya) ve 1937 Sadabad Paktı (Türkiye-İran-İrak-Afganistan), dış güçlerin çıkar hesaplarıyla bu komşu ülkelerde bugün dâhi sürdürülen gerginlikler veya iç-dış savaşlar düşünüldüğünde özlemle anılan bir tarihi hatırlatacaktır.